

*Molnár Péter*

A MAGYAR JOBBÁGYOK EREDETE  
KÉZAI SIMON SZERINT:  
AZ ÉRTELMEZÉS LEHETŐSÉGEI ÉS ZSÁKUTCÁI II.

Újabb utak és tévutak a téma hazai kutatásában (2–3. rész)

2.) Érdemes tehát tovább bővítenünk a Kézai teóriájának „francia szálára” felfűzhető források sorát: ezt tette Veszprémy László Paul Freedman munkái alapján elindulva. Szűcs Jenőtől eltérően ő tartózkodott a közvetlen filológiai kapcsolat feltételezésétől, amikor akadémiai doktori értekezésében így írt: „A Nagy Károlymondakörre s a nagy népszerűségnek örvendő Pseudo-Turpin krónikára visszavezethető francia és katalán példák, a francia helyi szokásjogba való bekerülése (*Coutumes de Bauvaisis* [sic]) megfelelő magyarázattal szolgálhat a felfogás gyökereire nézve.”<sup>1</sup> Mint azt láthattuk, Beaumanoir több szempontból sem szolgálhat magyarázattal Kézai felfogásának gyökereire nézve, ám az Henri Lemaître által említett *chanson de geste*-ek mellett feltűnő katalán példák, illetve – főleg – a Pseudo-Turpinus (*Historia Karoli Magni et Rotholandi*) bevonása a kérdés kutatásába érdemlegesen tágtítja annak szemhatárát. A katalán példákkal azonban – legalábbis Kézai eszmei forrásvidékeit feltárandó – nem jutunk messzire. Paul Freedman több szöveghelyet is felhozott arra, hogy a szolgaság eredetére Nagy Károly személyéhez kapcsolva adott magyarázat milyen helyi változatban terjedt el a késő középkori Katalóniában: eszerint a frank uralkodó a szaracén fenntartóság alatt élő keresztényektől kért segítséget ibériai hadjárata során, ám közülük számosan e felszólításnak nem tettek eleget, sőt egyesek kifejezetten a szaracénok soraiban harcolva estek fogságba. Károly az ő magatartásukat büntette e történet szerint örökletes szolgasággal. Az e változatot kidolgozó vagy átörökítő szövegek közül a legkorábbi, egy névtelen glossza, egy 15. századi kódexben olvasható, mégpedig az 1283. évi nevezetes zaragozai *corts* határozatai, illetve III. (vagy II.) Péter király (1276–1285) törvényei után, a 14. századi Bertram Ceva – ezt a történetet szintén említő – műve előtt. Mindezek alapján Freedman ezt a névtelen glosszát a 14. század elejére datálta, ami persze feltételezi, hogy a 15. századi

<sup>1</sup> *Veszprémy László*: Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA doktori értekezés. Bp. 2007. 215–216. A szerző e mellé helyezi Gerics József a Szűcs Jenő-féle „francia szál” Kézaira gyakorolt hatását kizáró „gaiusi” megoldását, végül jelzi Györffy György alább (a 3. részben) elemzendő elképzelését is. Uo. 216. Ezek a magyarázatok azonban nem lehetnek egyszerűen érvényesek.

kódex összeállítója következetes időrendet alkalmazott, és helyesen rakta sorba az általa lemásolt(tatot)t szövegeket.<sup>2</sup> Így túl merésznek tűnik e teória 13. század közepi katalóniai jelenlétére következtetni, amire e „katalán szál” Kézaira gyakorolt hatásához szükség lenne.

Paul Freedman a történet katalán változatának egyik lehetséges forrásaként jelöli meg a Pszeudo-Turpinust, ám – mint azt maga is megjegyzi – a katonai szolgálat alól kibúvók örökös szolgaságra vetésének története ebben a műben nem olvasható, hanem éppen az ellenkezője: a szaracén Agolant király által csatára kihívott Nagy Károly a hispániai hadjáratára indulása előtt az örökletes szabadság ígéretével csábította seregébe a szolgákat.<sup>3</sup> Az amerikai kutató azonban ugyanott említi azt a művet is, amelyben – a ránk maradt források közül – elsőként esik szó arról, hogy Nagy Károly – nem éppen Hispániába, hanem a Szentföld felszabadítására készülve – úgy rendelkezett: aki hadba szólító *edictum*ának nem tesz eleget, az ő maga, miként később fiai is a szolgák mintájára (vagy a szolgaság jeleként) évente négy aranypénzt kötelesek fizetni.<sup>4</sup> A néhány példányban fennmaradt mű teljes címe: *Descriptio qualiter Karolus Magnus clavum et coronam Domini a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus hec ad Sanctum Dyonisium [sic] retulerit*; vagyis itt arról esik szó, hogy a Szentföld

<sup>2</sup> Paul Freedman: Catalan Lawyers and the Origins of Serfdom. *Mediaeval Studies* 48. (1986) 304–308. Vö. *Uő*: Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia. Past and Present 121. (November 1988) 7–8.; *Uő*: Images of the Medieval Peasants. (Figurae. Reading Medieval Culture.) Stanford 1999. 114–118. (A szerző később már felhasználta Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányának rövidített angol változatát és Henri Lemaître írását, valamint a szolgaság kialakulásának a Nagy Károly-legendakörtől független angliai magyarázatait is. *Uő*: Cowardice i. m. 11–12. és 28–29.; *Uő*: Image i. m. 110–114. és 118–130.)

<sup>3</sup> *Historia Karoli Magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin*. Szerk. C. Meredith-Jones. Paris 1936. 120. 3–11. sor (a párizsi Bibliothèque nationale de France ms. nouv. acq. lat. 13774 szövegváltozata) és 121. 3–12. sor (a Santiago de Compostela-i nevezetes *Codex Calixtinus* szövegváltozata). A művet kiadója 1116 és 1145 közé, legvalószínűbben az 1120-as évekre datálta. Uo. 74. Vö. Freedman, P.: Catalan Lawyers i. m. 306.

<sup>4</sup> *Descriptio qualiter Karolus Magnus clavum et coronam Domini a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus hec ad Sanctum Dyonisium [sic] retulerit*. In: *Gerhard Rauschen*: Die Legende Karls des Grossen im 11. und 12. Jahrhundert. (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 7.) Leipzig 1890. 108. 17–25. sor. Quo audito benignissimus dux unaque rex et imperator illico per totam Francorum regionem edici citissime imperat, quo omnes, qui ad sese defendendum arma possent ferre tam senes quam iuvenes, pariter secum pugnatuiri in paganos versus orientales plagas inevitabiliter ire satagant. Alioquin quicumque huius edicti mandata non perageret, ipse in vita sua et filii eius similiter ex regis decreto quattuor nummos de capite quasi servi solverent. Vö. Freedman, P.: Catalan Lawyers i. m. 308. 77. jegyz. A mű másik változatának vonatkozó részletét lásd *Ferdinand Castets*: *Iter Hierosolymitanum ou Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*. Texte latin d'après le ms. de Montpellier. *Revue des langues romanes* 36. (1892) 446.: Quo audito, ilico benignissimus imperator per totam Francorum regionem citissime edici iubet, quod omnes quicumque possent arma perferre, tam senes quam iuvenes secum ire inevitabiliter satagerent pugnatuiri contra paganos versus orientales plagas; alioquin quicumque huius edicti iussa non perageret, ipse in vita sua et filii eius similiter ex regis decreto quattuor nummos de capite quasi servi persolverent.

megsegítése után Konstantinápolyon át hazatérő Nagy Károly hogyan jutott a passióereklyék birtokába, majd ezeket unokája, Kopasz Károly miként vitette át Saint-Denis-be. A szöveg – nyilván az utóbbi ereklyék hitelességét bizonyítandó – ebben a kolostorban készülhetett, valamikor a 11. század vége felé.<sup>5</sup> Bár a Pszeudo-Turpinustól eltérően e mű megalkotásának a célja elég jól kirajzolódik, a két szöveget összeköti a legendás Nagy Károly hagyomány kiaknázása, illetve kibővítése, valamint – paradox módon – az a tény, hogy mintha a hadba vonulás kapcsán egymással feleselnének. Mint azt az imént láttuk, a *Descriptio* szerint a Nagy Károly hadba hívó *edictum*át figyelmen kívül hagyókat az uralkodó örökletes szolgálattal fenyegette, míg a Pszeudo-Turpinus arról ír, hogy Károly épenséggel a leszármazókra is érvényes felszabadítás reményével toborozta egyik ibériai hadjáratának résztvevőit szolgálai közül.<sup>6</sup> A *Descriptió*ban a büntetéssel sújtottak évi négy aranyat fizetnek a szolgák mintájára (vagy szolgáltságuk jeleként), a Pszeudo-Turpinusban azonban ugyanez a summa teljesen más összefüggésben áll a szabad jogállapottal: az összeget Saint-Denis építkezéseinek javára önként megfizető szolgák így szabaddá válnak.<sup>7</sup> A Saint-Denis-nek fizetendő évi négy arany összegű adó a mű összes szövegváltozatában szerepel, ám a szolgák felszabadítása csak a *Codex Calixtinus* (és másolatai) imént idézett szöveghelyén olvasható.<sup>8</sup> A két összeg egyezése nehezen magyarázható a véletlennel; így a hadba vonulás és a személyes státusz összefüggéséből levont gyökeresen ellentétes következtetések is egymással vitatkozhatnak: a későbbi szöveg, vagyis a Pszeudo-Turpinus mintha „kegyesebbé” kívánta volna tenni Nagy Károly a *Descriptió*ból kirajzolódó „szigorúan igazságos” képét. A korábbi szöveg, vagyis a *Descriptio* logikáját ezen a ponton meglehetősen összezavarta a Pszeudo-Turpinus „kegyesebb” Károly-ábrázolása. Az előbbiben ugyanis összefüggenek a büntetés, a szolgáltság és az adófizetés. Minthogy a Pszeudo-Turpinusban az önkéntes hadba vonulást jutalom kíséri, ezért az adófizetés más kontextusban tűnik fel: a Saint-Denis-nek Károly által adott elképesztő kiváltságok (az egész *Francia* a kolostor *praedium*a, a közösség beleegyezése nélkül nem történhet koronázás és püspökszentelés a birodalomban, a kolostor szabadon fellebbezhet a Kúriához) sorába illesztve, olyan módon, hogy a függés jeléből válna így a szabadság biztosító. Az utóbbi megoldásban rejlő ellentmondást próbálhatta feloldani a latin nyelvű saint-denis-i krónikás hagyományt a 14–15. század fordulóján tovább élő Michel Pintoin (vagy

<sup>5</sup> A mű tartalmáról, kéziratairól, datálásáról és rendeltetéséről lásd *Molnár Péter*: Nagy Károly Keleten. Egy legenda keletkezési mechanizmusai. Budapesti Könyvszemle 28. (2016) 156–163.

<sup>6</sup> Lásd 3–4. jegyz.

<sup>7</sup> Lásd 4. jegyz. és *Historia Karoli Magni* i. m. 219. 8–12. sor.

<sup>8</sup> Uo. 218. 9–11. sor: a párizsi Bibliothèque nationale de France ms. nouv. acq. lat. 13774 szövegváltozata.

Pintouin), aki szerint a kolostor javára az említett éves összeg fizetését vállalók utódait – egyfajta „kondicionális szabadság” (vagyis végső soron függő állapot) jeleként – Károly „Szent Dénes szabadjainak” rendelte nevezni.<sup>9</sup> Elizabeth Brown a *Descriptio* hatásával magyarázza a Pszeudo-Turpinusból a *Grandes Chroniques de France*-ba már jóval korábban átemelt szövegnek ezt a megváltoztatását, hiszen a *Codex Calixtinus* családjának megoldásától eltérően a szolgák a 14–15. század fordulóján kidolgozott változatban éppenséggel nem lesznek szabadok. (A hadba vonulás megtagadókról azonban – akiket Elizabeth Brown itt óvatlanul megemlít – a saint-denis-i szerzetesnél nem esik szó.)<sup>10</sup>

Ha a *Descriptio* ágas-bogas 12–13. századi hatástörténetének csak arra a szálára szorítkozunk, mely említi a hadba vonulók örökletes szolgaságra vetését, akkor először is a legkorábban Nagy Károly 1165-ös kanonizációja táján (ám meglehet, hogy csak az 1170-es évek folyamán) írt *Vita Karoli Magni* (teljes címe: *De sanctitate meritorum et gloria miraculorum beati Karoli magni ad honorem nominis Dei*) kell megemlítenünk. E mű 12–13. századi példányai Észak-Franciaországból, valamint Aachenből és annak tágabb környékéről (Köln, Andernach) maradtak fenn, ám e térségből hatása a 13. század elejére eljutott Elzászba is, mint azt az *Annales Marbacenses* tanúsítja.<sup>11</sup> A *Descriptio* a 11–12. század fordulójától szárbá szökő latin hagyománya mindezzel együtt is jelentősen elmaradt a legendás Nagy Károly-képet meghatározó Pszeudo-Turpinus mintegy százhetven teljes kéziratos példányától (a különböző nyelveken készült fordításokkal együtt közel háromszáz teljes példány), és számos nyelven kimutatható jelentős közvetett hatásától.<sup>12</sup>

A beauvais-i egyházmegyében fekvő froidmont-i ciszterci kolostor szerzetese – korábban jeles *trouvère* –, Helinandus óriási terjedelmű történeti kompilációja, a 13. század első évtizedeiben összeállított *Chronicon* a szöveg helyi terjedése

<sup>9</sup> Elizabeth A. R. Brown: Saint-Denis and the Turpin Legend. In: *The Codex Calixtinus and the Shrine of St. James*. Szerk. John Williams – Alison Stones. (Jacobus-Studien 3.) Tübingen 1992. 81. (a mű első változatának egyik kéziratából idézi a Saint-Denis kiváltságairól szóló részt – Elizabeth Brown ebben a tanulmányában az említett krónikás azonosítása előtti megjelölését használja: *le Religieux de Saint-Denis*).

<sup>10</sup> Uo. 66.

<sup>11</sup> A Rauschen által kiadott *Vita Karoli Magni*-ban (II. 7.) a hadba vonulásból magukat kivonókról írt szöveg helyébe a *Descriptio* ugyanezen kötetben kiadott változatát idézi. In: *Rauschen, G.: Die Legende* i. m. 51. 4–11. sor. Vö. 4. jegyz. A legendás Nagy Károly-hagyomány ezt követően idézendő műveiről lásd *Molnár P.: Nagy Károly Keleten* i. m. 169–175. Az *Annales Marbacenses* rövidítve veszi át a *Vita Karoli Magni* II. és III. könyvét (vagyis a *Descriptio*- és a Pszeudo-Turpinus-kivonatokat); a hadba vonulásból magukat kivonók örökletes szolgaságra vetéséről írva ez a rövidítés minimális: *Annales Marbacenses qui dicuntur. Cronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Neoburgensibus*. Szerk. Hermann Bloch. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH recusi 9.). Hannover–Leipzig 1907. 13. 13–19. sor.

<sup>12</sup> *Marianne Ailes: Pseudo-Turpin Chronicle*. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Leiden–Boston 2010. 1454–1455.

számára újabb utat nyitott meg.<sup>13</sup> A froidmont-i szerzetes – a Birodalom nyugati határterületein kialakult történetírói hagyomány jó ismerője – a *Vita* alapján illesztette be művébe a *Descriptio* rezüméjét, benne a számunkra fontos passzussal.<sup>14</sup> A mű eddigi ismertségének korlátait jól jelzi, ahogy a kompilátor rácsodálkozik a néhai császár szentföldi hadjáratának történetére.<sup>15</sup> A nagyobb történeti kompilációk összeállítói közül ez a ciszterci szerzetes integrálta elsőként művébe a legendás Nagy Károly-hagyomány szövegeit: a *Descriptio* rezüméjét az annál jóval fontosabb Pseudo-Turpinusból vett idézetek fogják közre. (Mint rövidesen kiderül: ez a tényező más esetekben is hozzájárult ahhoz, hogy a *Descriptio* története szélesebb körben ismertté váljon.)

Helinandus *Chroniconját* – úgy tűnik – igen kevesek olvasták, ám köztük volt a domonkos rend legfontosabb kompilátora, a prédikátor testvérek számára az 1230-as évektől az 1250-es évek végéig folyamatosan bővített *Speculum majus*ában a tudás legteljesebb tárházát összeállítani kívánó Beauvais-i Vince, akit különösen szoros szálak fűztek a ciszterci rendhez. Enciklopédikus vállalkozásának a történelmi ismereteket összegző része, a *Speculum historiale* forrásai között kezdettől kitüntetett szerepet kaptak a ciszterci eredetű, illetve az utóbbi rendben használatos történeti kompilációk, közöttük is mindenekelőtt Helinandusé. Pályája legtermékenyebb éveit pedig – Szent Lajos király támogatásával, egyben a ciszterci rend a koldulórendi tudományosság által inspirált intellektuális reformjának keretében – a royaumont-i ciszterci kolostor *lectoraként* töltötte, ahol a másik rendből kikerült szerzetestársai jelentősen segítették adatgyűjtését.<sup>16</sup> Messze megelőzve a *Speculum majus* többi részének sikerét, a *Speculum historiale* eddig összesített mintegy kétszázhusz fennmaradt példánya közvetlenül, egyéb munkákon keresztül pedig közvetve már a 13. század második felétől a történeti ismeretek egyik legismertebb forrásává vált a nyugati kereszténység területén (e téren csak Martinus Polonus múlta felül, bár az ő munkája jóval sommásabb volt), és

<sup>13</sup> Gillette Tyl-Labory: Hélinand de Froidmont. In: Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age. Szerk. Robert Bossuat – Louis Pichard – Guy Raynaud de Lage (– Geneviève Hasenohr – Michel Zink). (Encyclopédies d’aujourd’hui.) Paris 1992. 666–668. (Egy 1964-ben megjelent lexikon nagyrészt újraírt változatról van szó, a régi szerkesztők nevét csak kegyeletből tették a főhelyre.)

<sup>14</sup> PL 212., 844B-C: [...] mox rex edictum proposuit, ut omnes, qui possent arma ferre, irent secum contra paganos; et qui non irent, ipse et filius ejus servus quatuor nummorum esset. (A nummorum helyett a *Patrologia Latina* idézett passzusában olvasható annorum nyilván sajtóhiba, mint azt a *Descriptio* többi, az összeget említő változatai mellett Beauvais-i Vince Helinandus szövegét szinte szó szerint követő szöveghelye is világossá teszi: lásd 18. jegyz.). Vö. 4. jegyz.

<sup>15</sup> PL 212., 846C.

<sup>16</sup> A kompiláció összeállításának folyamatáról, valamint Beauvais-i Vince és a ciszterciek kapcsolatáról lásd mindenekelőtt *Monique Paulmier-Foucart* (– *Marie-Christine Duchenne*): Vincent de Beauvais et le Grand Miroir du monde. (Témoins de notre histoire.) Turnhout 2004. 10–14., 17–19. és 40–42.

ezt a helyzetét lényegében a 16. század elejéig megőrizte.<sup>17</sup> Beauvais-i Vince nem ismerte a hadba vonulásból magukat kivonók Nagy Károlyhoz fűzött örökletes büntetésének eredeti forrásait; Helinandustól vette át a *Descriptio* rezüméjét, benne ezzel a történettel.<sup>18</sup> (A rezümét a Pszeudo-Turpinus rövidített változata követi. Ez a sorrend – mint rövidesen látni fogjuk – a 13. század elején, a Pszeudo-Turpinus egyik fordításának szöveghagyományában alakult ki.<sup>19</sup>)

A *Descriptio* 13. század elején elvégzett rövidített francia átültetése szintén azért vált jelentőssé, mert a mű ezen az úton is csatlakozhatott a Pszeudo-Turpinus hagyományának újabb ágához, azzal együtt pedig a Nagy Károly-legendakör terjedésének „főáramába”.<sup>20</sup> A Roland-történet és a pszeudo-turpinusi hagyomány meghatározó súlyát mutatja, hogy a fordító, Beauvais-i Péter szükségesnek tartotta jelezni: Károly „tengerentúli” útjára a hispániai hadjárat előtt került sor. Ez a klerikus – Helinandushoz hasonlóan – azzal indokolta munkáját, hogy Nagy Károlynak erről az útról sokan egyáltalán nem tudnak.<sup>21</sup> Ez a helyzet a csak szűkebb pátriájában ismert fordító munkája nyomán önmagában alig változott volna meg; az így keletkezett francia szöveg mindössze öt kódexben maradt fenn.<sup>22</sup> A 13. század elején ugyanakkor a Pszeudo-Turpinusból is készült legalább hat észak-francia átültetés, melyek közül a legnagyobb hatásúhoz, az 1206-ban befejezett úgynevezett Johannes-féle fordításhoz előbb társították Beauvais-i Péter *Descriptio*-átültetését, majd annak rezüméjét – benne a hadba vonulás alól magukat kivonókat sújtó büntetésről írt szöveghellyel – beépítették a „Johannes” előszavába.<sup>23</sup> *Descriptio* és Pszeudo-Turpinus összetartozása és sorrendje ennek a viszonylag elterjedt kéziratoshagyománynak az eredményeként rögzülhetett, és

<sup>17</sup> Uo. 77. és 105–114.

<sup>18</sup> *Vincenti Burgundi* [sic]... Bibliotheca Mundi seu Speculum Maior [sic]. Duaci 1624. IV.: Speculum historiale (XXIV. 4–5.) 963–964. A Helinandus latin szövegét (lásd 14. jegyz.) szinte szó szerint követő megjegyzés (XXIV. 4.) (uo.): [...] mox Rex edictum proposuit, ut omnes qui possent arma ferre, irent secum contra paganos, et qui non irent, ipse et filij eorum servi quatuor nummorum essent.

<sup>19</sup> Uo. (XXIV. 6–22.) 964–970.

<sup>20</sup> A *Descriptio* – a 12. század vége előtt túlbecsült – hatástörténetéről lásd *Molnár P.*: Nagy Károly Keleten i. m. 155–156. és 163–169.

<sup>21</sup> *Ronald L. Walpole*: Charlemagne’s Journey to the East. The French Translation of the Legend by Pierre de Beauvais. University of California Publications in Semitic Philology 11. (1951) 445. (Prol. 3–4. sor).

<sup>22</sup> Uo. 446. (c. 3. 30–33. sor): Quant li roys oï ce, il fist par toute France crier que tout cil qui porroient armes porter et avec lui n’iroient, devroient .iiii. deniers de lor chief a tos jors mais, et il et lor lignie, celle qui ert presente et a venir. A kiadó e szöveghely párhuzamaként a *Descriptio* Castets által kiadott montpellier-i változatát adta meg. Uo. 446. 4. jegyz. Mivel Beauvais-i Péter fordítása rövidítve adja vissza a latint, így az annak két változata közti különbségek eltűnnek a francia átültetésben. (A két latin változatot lásd 4. jegyz.)

<sup>23</sup> *The Old French Translation of the Pseudo-Turpin Chronicle*. Kritikai kiadás. Szerk. Ronald L. Walpole. Los Angeles–London 1976. 132. (c. 3. 10–12. sor): Lors manda par tote France et comenda qu’il s’apareillassent d’aler en ost après lui, et qui n’i iroit, il seroit sers, et il et si oi, a toz jorz. A fordítás dátuma: uo. 130. (Prol. 7–9. sor).

ez befolyásolhatta azt a módot is, ahogy Beauvais-i Vince – számára már nem volt meglepő Nagy Károly „tengerentúli” vállalkozásának meséje – beépítette saját kompilációjába a *Descriptio* Helinandus-féle rezüméjét. (A *Descriptio* története az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*ban is megelőzte a Pszeudo-Turpinus tartalmának kivonatait, ám Beauvais-i Vince közvetlen forrása, Helinandus esetében nem ez a helyzet.) Végül pedig ebben a sorrendben követik egymást a *Descriptio* és a Pszeudo-Turpinus fordításai a frank/francia történelmet egyszerűre „nemzeti” és monarchista szellemben kanonizáló, észak-francia dialektusban összeállított *Grandes Chroniques de France*-ban is. Ennek a két évszázadon keresztül vezetett krónikafolyamnak a legkorábbi, a frank régmúlttól 1223-ig tartó részét még Szent Lajos királytól kapott megbízása alapján kezdte összeállítani Primatus saint-denis-i szerzetes, aki azonban a kész szöveget 1274-ben már csak III. Fülöpnek tudta átadni (címe ekkor még: *Roman aux rois*). Noha a fordító-kompilátor ismerhette a „Johannes” eléggé elterjedt szövegét, a *Descriptiót* latin eredetiből fordította le, ezzel pedig a francia múlt hivatalos elbeszélésébe a hadba vonulásból magukat kivonókat örökletes szolgasággal sújtó büntetés a korábbi francia fordításokban, valamint Helinandusnál és Beauvais-i Vincénél olvashatónál részletesebb története került be.<sup>24</sup>

Röviden összefoglalva a történet keletkezésének Kézai Simon korát megelőző korszakaiból levonható tanulságokat: a 13. század harmadik negyedére ez a tétel a Francia Királyság északi és középső részén, valamint a Birodalom Középső- és az Alsó-Rajna-vidéki területein eléggé ismert lehetett. Hogyan illeszkedik az imént bemutatott források sorába az Henri Lemaître és Szűcs Jenő által e kérdésben felhasznált néhány szöveg? A *Gui de Bourgogne* ugyan korántsem alapozta meg a szolgaság kialakulásának ezt a magyarázatát; annyiban azonban érdekes, amennyiben nem sokkal azután – a 13. század első harmadának vége felé – készült, amikor a *Descriptió*ban leírt tézis szélesebb körben ismertebbé kezdett válni a Nagy Károly-legendakör legnagyobb hatású szövege, a Pszeudo-Turpinus oldalvizein evezve. Philippe de Beaumanoir már egy szinte közismert nézetet integrált a hatalom kialakulásának sztoikus eredetű elképzelésébe (a *Coutumes de Beauvaisis* összeállításakor a „Johannes” eléggé, Beauvais-i Vince kompilációja pedig általánosan ismert volt a műveltebb észak-francia közönség köreiben; a

<sup>24</sup> Les Grandes Chroniques de France. III. Szerk. Jules Viard. Paris 1923. (c. 5.) 169–170.: Tantost fist crier par tout le royaume de France que tuit cil qui armes porroient porter, et viell et jone, s'apareillasent d'aler avec lui es parties d'Orient contre les Sarrazins. Après ce, commanda que tuit cil qui à ce commandement ne vorroient obeir, rendissent toz jors mais, il et lor hoir, iiii deniers de lor chiés par non de servage. A kiadó itt – akárcsak a *Descriptio*-fordítás kezdetétől folyamatosan – a Rauschen által kiadott változatot adja meg a fordítás alapjaként: uo. 160. 1. jegyz. és 170. 1. jegyz. Vö. 4., 14., 18., 22., 23. jegyz.

királyi szolgálatban álló jogász-hivatalnok hozzájuthatott Primatus szintéziséhez is). A *Renart le Contrefait* szerzője pedig az általánosan elterjedt gondolat parodizálásával, illetve (Provins-ellenes) adaptálásával szórakoztatta magát (nincs jele, hogy bárkire is hatást gyakorolt volna).

A Veszprémy László által a kérdés hazai vizsgálatába bevont 14. századi katalán példákban a legkorábbika is több mint két évszázaddal az után keletkezett, hogy a *Description*ban tudomásunk szerint először leírták – Nagy Károly fiktív szentföldi hadjáratához kapcsolva – a hadba vonulásból magukat kivonók örökletes szolgaságra vetésének tézisé, és közel egy évszázaddal azt követően, hogy ez a gondolat szélesebb körben ismertté vált az észak-francia területeken. A „francia és katalán példák” kiemelése Beumanir előtt alaptalan, és még a 14. századra vonatkoztatva is e hagyomány katalóniai ágának indokolatlan felülértékelését sugallja.<sup>25</sup> A 14. századra ugyanis – Beauvais-i Vince nyomán – már a távoli Izlandra is eljutott a *Description*nak az a rezüméje, mely a *Karlmagnús saga* bővebb változatába beemelve tartalmazza a szolgaság eredetének ezt a magyarozatát.<sup>26</sup>

A szóban forgó elmélet a Szűcs Jenő által elképzeltnél szélesebb körű 13. század közepi-végi ismertséget látva persze felmerül a kérdés, hogy Kézai Simonnak valóban el kellett-e jutnia a mai Franciaország északkeleti részeire ahhoz, hogy ezekkel a gondolatokkal megismerkedjen. Egy ilyen utazás lehetősége azért merült fel, mert Simon mester – Attila első nyugati hadjáratának útvonalát összeállítva – figyelemre méltó tájékozottságról tett tanúbizonyságot ezen a tájon (c. 11.): *A loco autem illo [scil. Basilea] [Ethele] egressus obsedit Argentinam civitatem [...] Amoto autem de loco illo suo exercitu Luxovium, Bizantium, Chalon, Masticoniam, Lingonensem et Lugdulum Burgundiae destruxit civitates (majd descendens [...] iuxta Rodanum vezet tovább a hun sereget a szerző által tévesen Katalóniába helyezett Catalaunum felé).*<sup>27</sup> A felsorolt városokat Eckhardt Sándor azonosította, egyben kommentárt is fűzött e szöveghelyhez: „Ebben az elsorolásban [sic] pontos geográfiai sorrendben következnek egymásután [sic] a városok: Luxeuil, Besançon, Chalons-sur-Saône, Mâcon, Langres és Lyon.”<sup>28</sup> Lyon közismert latin nevének (*Lugdunum*) Kézainál olvasható alakja (*Lugdulum*) tollhiba eredménye

<sup>25</sup> Lásd 1. jegyz. és a főszöveg vonatkozó részét.

<sup>26</sup> *Karlmagnús saga. The saga of Charlemagne and His Heroes.* Ford., bev. Constance B. Hieatt. III. (Mediaeval Sources in Translation 25.) Toronto 1980. 331–332. (X. rész c. 2.: a hadba vonulásból magukat kivonók örökletes szolgaságra vetése). (Ónorvég nyelvtudás híján fordultam a szöveg angol fordításához.)

<sup>27</sup> SRH I. 153. 4. és 9–11. sor. A Rhône-parti út: uo. 153. 11–12. sor. Az idézett szövegben helyes latin névén (*Argentina*) szereplő Strassburg német névéhez (Kézainál: *Strozbur[c]*) egyéni etimológiai magyarozatot fűz („fal nélküli város” – Attila parancsára). Uo. 153. 4–9. sor.

<sup>28</sup> *Eckhardt Sándor: A pannóniai hún [sic.] történet keletkezése. Századok 61–62. (1927–1928) 623.* A város azonosítását Domanovszky Sándor is átvette Kézai Simon *gestájának* kritikai kiadásában. Lásd SRH I. 153. 30–31. sor, 4. jegyz.



lehet, ám a franciául szereplő Chalon kivételével a többi – latin – városnév a magyar klerikus által használt formában is megtalálható (egyik esetben kis eltéréssel) az Eckhardt Sándor által megjelölt francia városok középkori latin névváltozatainak sorában: Luxeuil = *Luxovium*, *Luxoium*, *Lussovium*; Besançon = *Bezantio*, *Bizontium*, *Bisumium*, *Bizantia*, *Vesuntio*, *Visontio*; Mâcon = *Matisco*; Langres = *Andemantunum*, *Lingones*, *Lingonae*, *Lingonum civitas / urbs*.<sup>29</sup> A 14. századi krónikakompozíció (c. 11.) egyébként csak Lyon esetében javította sikeresen Kézait (bár a Simon mester által helyesen Lyon nevéhez kapcsolt Burgundiát „önállósította”), egyéb változtatásai [aláhúзва] csak arról tanúskodnak, hogy kompilátoruk Kézainál kevésbé volt járatos a két Burgundia település neveiben: *Amoto igitur suo exercitu de Argentina Luxonium, Bizanciam, Chalon, Masticio, Ligonem, Burgundiam et Lugdunum destrui fecit civitates usque terram*.<sup>30</sup>

Mindebből – és különösen Chalon a latin szövegben szereplő francia nevéből – Eckhardt arra következtetett, hogy „Kézai vagy maga utazott ezen a tájon, vagy egy francia ember szájából hallotta ezeket a neveket.”<sup>31</sup> Szűcs Jenő nagy Kézaitanulmányában először arra hívta fel a figyelmet, hogy a francia nevek Kézainál, nem pedig a 14. századi krónikakompozíció szövegében szerepelnek helyes (latin, illetve Chalon esetén francia) alakban, majd megjegyezte, hogy a Luxeuiltől Lyonig tartó útvonalhoz csatlakozik a „Pannóniából” oda vezető Rajna-völgyi vonulás földrajzilag pontos leírása (Kézai szövege itt is pontosabb földrajzi névalakokat használ, mint a „bővebb krónikák”).<sup>32</sup> Ez utóbbi tényből azt a következtetést vont le, hogy ezeknek az útvonalaknak az eredete (a hazai kutatásban Kézai kapcsán addig említett) „írott forrásokból [...] nem vezethető le”.<sup>33</sup> Végül az Óbudától Lyonig így összeállított útvonalhoz társította a Kézai által az egyik magyar „kalandozó” hadjáratban említett *Ragusiumot*, melyet ő *Raconigivel* (*Raconisium*), a mai Cuneóval azonosított.<sup>34</sup> „Amikor tehát Kézai e jelentéktelen, elrejtett városkán vezette át a magyar kalandozókat Itáliába, éspedig a Rhône

<sup>29</sup> *Orbis Latinus, oder Verzeichniss der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen*. Szerk. Johann Georg Theodor Graesse (– Friedrich Benedict). 2. kiadás. Berlin 1909. 192. (Luxeuil), 44., 47–48. és 325. (Besançon), 202. (Mâcon), 16. (Langres).

<sup>30</sup> SRH I. 264. 19–22. sor. A *Burgundiam et Lugdunum* szövegromlásra Domanovszky Sándor nyomán Szűcs Jenő is felhívta a figyelmet. Lásd *Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai*. In: *Uő: Nemzet és történelem. Tanulmányok*. (Társadalomtudományi Könyvtár) Bp. 1974. 515. 15. jegyz. Mivel az itt tárgyalandó témával Szűcs Jenő két olyan korábbi írásában is foglalkozott, melyek bekerültek a szerző e gyűjteményes kötetébe, így – a könnyebb összevethetőség kedvéért – az itt hivatkozott tanulmányt is onnan idézzük (kivéve azokat a részeit, melyek csak a Századokban 1973-ban megjelent változatban olvashatók).

<sup>31</sup> *Eckhardt S.: A pannóniai i. m. 623. Vö. I. fejezet és uo. 28. jegyz. (I. közlemény)*

<sup>32</sup> *Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 420–422.; uo. 515–517. (15. és 18., 19. jegyz.)*

<sup>33</sup> Uo. 421.

<sup>34</sup> Uo. 423.

felől, akkor mintegy önkéntelenül nemcsak azt árulja el, hogy maga is járt ezen az úton, éspedig szükségképpen Lyonból (*Lugdunum*) kiindulva, hanem azt is, hogy ő volt az, aki a hun történetben Attilát odáig, azaz Luxeuil-től Lyonig – a franciául leírt *Chalon* (Chalon-sur-Saône) érintésével – ugyancsak egy maga által megtett útvonalon vezette a Catalaunumból félreértett Katalónia felé!” – zárja vonatkozó sorait.<sup>35</sup> A szerző ezt követően arra is felhívja a figyelmet, hogy Kézai Simon egyéb magyar „kalandozó” hadjáratok történetéről írva is bizonyítja, pontosan ismeri a Rajna völgyében nyugatra vezető útvonalakat, valamint azt, hogy annak főbb állomásai (Konstanz, Bázél, Mainz) a folyó mely partján találhatóak.<sup>36</sup>

A *Ragusium* = Racconigi azonosítás melletti érv azonban hibás. Szűcs Jenő ezt a települést a Lyont Milánóval összekötő déli útra helyezte, mely „Chambéryn át, az Alpokat Racconigi közelében áthágva vezetett tovább Susa–Torino–Milánó irányában, a forrásainkban [vagyis a mind Kézainál, mind a 14. századi krónikakompozícióban] is megnevezett *planum Lombardiae* felé.”<sup>37</sup> Amennyiben azonban Racconigi valóban a mai Cuneóval azonos, akkor ez a város egyáltalán nem a Szűcs Jenő által jelzett útvonalon fekszik, hanem azon, amely Torinóból (vagy akár Genovából) a Larche-i (avagy Maddalena-)hágón át vezet a Rhône felé, melyet – ha Lyonba tartunk – Valence-nál ér el. A Szűcs Jenő által megjelölt, a Mont-Cenis-hágón át vezető útvonalon található *Ragusiumot* Veszprémy László újabban Bourgoinnal azonosította, egyben arra is rámutatott, hogy ezt a hágót már Anonymus beillesztette egy „kalandozó” hadjárat elbeszélésébe. Mint a szerző írja, Anonymus francia helyismerete Kézaiénál jóval felületesebb lehetett, ám az utóbbi – Horváth Jánost követve – Szűcs Jenő szerint „kijegyzetelte” az előbbi, tehát a magyar sereg ottani átvonulásának ötletét – ha nem is a földrajzi részleteket – Simon mester elődjétől is meríthette.<sup>38</sup>

Ráadásul komoly gond akad a két Burgundián át Lyonba vezető – Szűcs Jenő szerint Kézai által személyesen bejárt – útvonal egyik, már korábban Eckhardt Sándor által azonosított pontjával is. Az ott szereplő *Lingonensis* valóban csakis Langres lehet, de ez a város nem – ahogy Kézai írja – *Masticonia* (Mâcon) és *Lugdulum* (Lyon) között, hanem a műben szereplő Luxeuil(-les-Bains)-től légvonalban mintegy hetven-nyolcvan kilométerre nyugatra, Champagne déli sarkában található. Nincs szó tehát az Eckhardt Sándor által vélt „pontos geográfiai sorrend”-ről, mint ahogyan Szűcs Jenő is tévesen tüntette fel térképvázlatában a

<sup>35</sup> Uo. 423–424.

<sup>36</sup> Uo. 424. és 518. 32. jegyz.

<sup>37</sup> Uo. 423. Vö. 517. 26. jegyz.: „Ezek a kereskedelmi útvonalak fel vannak tüntetve minden részletesebb, az útviszonyokat is ábrázoló történeti atlaszban.”

<sup>38</sup> *Veszprémy László*: Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. A Senones-kérdés. Magyar Nyelv 94. (1998) 167–168.

Saône-völgyi útvonal Mâcon és Lyon közti szakaszán Langres-ot.<sup>39</sup> *Luxovium*ból (Luxueil) a Saône-parti Chalonba vagy Besançonon (*Bizantia*), vagy Langres-on keresztül lehet eljutni, de e két utóbbi várost nem érdemes egyaránt felfűzni erre az útvonalra. Máshogy fogalmazva: Strassburgból Chalon-sur-Saône-ig vagy Langres-on, vagy pedig Besançonon át vezet az út; Luxueil e két útvonal mindegyikére felfűzhető, de mindkettőn kisebb kitérőt igényel. Az első hiba után az emberben felmerül a kérdés, hogy a magyar *gestáirónál* is franciául szereplő *Chalon* tényleg Chalon-sur-Saône-nal vagy a „valódi” Catalaunummal, azaz a Langres-ral azonos régióban fekvő Châlons-en-Champagne-nyal (1998-ig: Châlons-sur-Marne) lehet azonos? Ez a város a műben említett Strassburg vonalától kissé északabbra, az utóbbi várostól több mint kétszáz kilométerre nyugatra helyezkedik el, és nincs messze attól a Reimstől, melyen keresztül vezet hazafelé Simon mester Attila király első nyugati hadjáratát (c. 13.).<sup>40</sup> A Szűcs Jenő által rekonstruált útvonalról törölni kell tehát Langres-ot és esetleg Chalont; így a mai franciaországi szakaszon – a szerző szerint Simon mester itt „szedte fel” a szolgálókat a hadba vonulásból magukat kivonók büntetésével magyarázó elméletet – már csak a Mâcon-Lyon (legfeljebb a Chalon-Lyon) útvonal marad összefüggő. A Kézai által említett egyéb települések (Strassburg, Mainz, Reims, Langres, Luxueil és Besançon – esetleg még Châlons-en-Champagne) nem fűzhetők fel egyetlen logikus útvonalra; szórta helyezkednek el a térségben. (Kézai Attila seregének hazatérésekor [c. 13.] Köln városát is említi, de ez nyilván Szent Orsolya közismert legendája miatt követelt magának helyet az útvonalon – a történetre maga a szerző is utal.)<sup>41</sup> A Reimsből *Francián* – vagyis Île-de-France-on – és Flandrián át Kölnbe vezető útvonal ugyanakkor – bár nem a legrövidebb, de – valós ismereteket tükröz.<sup>42</sup>

A Simon mester által Langres kapcsán ejtett hibát könnyű megmagyarázni, ha a krónikás egy írott itineráriumot használt fel (tévedhet a forrás vagy a másoló is), de nehéz elképzelni, ha azt feltételezzük: a szerző valóban járt arrafelé. Látva ezt a helyzetet nemcsak megkérdőjelezhetjük, hanem el is kell vetnünk azt az elképzelést, mely szerint a magyar *gestáiró* személyesen fordult volna meg ezen a tájékon.

Ha nem a két Burgundián átutazva, akkor hol férhetett hozzá Simon mester a jelen írás alapjául szolgáló elméletéhez? (Kézai Simon régóta ismert egyik forrása,

<sup>39</sup> A térképvázlat csak a nagy Kézai-tanulmány elsőként megjelent változatában szerepel. *Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai. Századok 107. (1973) 580.*

<sup>40</sup> SRH I. 155. 16–18. sor.

<sup>41</sup> SRH I. 155. 19–21. sor.

<sup>42</sup> SRH I. 155. 18–19. sor.

Viterbói Gottfried *Pantheonja* is említi Nagy Károly jeruzsálemi és konstantinápolyi útját, de a *Descriptiō*tól lényegesen eltérő változatban, és arról sem esik benne szó, hogy e hadjárat kapcsán bármi gondot okozott volna a sereg verbuválása.)<sup>43</sup> Hazáján kívül járva találkozhatott az utóbbit ismerő észak-francia vagy középső- és alsó-Rajna-vidéki *scholaris*okkal mindenekelőtt azon az észak-itáliai egyetemen, ahol jogi tudása legjavát megszerezte. Beauvais-i Vince enciklopédikus vállalkozásával pedig könyv formájában is megismerkedhetett ugyanott, az abból merített eszméket pedig az 1270-es évek közepén-végén már az ímént említett franciakon és németeken kívül más egyetemi kollégái is megoszthatták vele – már amennyiben Kézai külföldön jutott hozzá francia eredetű, bár addigra szélesebb körben ismertté vált teóriájához.

3.) Szűcs Jenő csak nagy Kézai-tanulmányának elsőként megjelent változatában foglalkozott Alberik troisfontaines-i ciszterci szerzetes furcsa magyar adatokban bővelkedő krónikájának avval a megjegyzésével, amelyben a hét vezért a magyar történeti hagyományban olykor szintén „hétmagyarnak” nevezett „gyászmagyarokkal” keverő krónikás szerint a Lech-mezei vereség után hazatérő „hét magyar” (akiknek egyike utóbb király lett) szolgaságra vetették mindazokat, akik korábban nem voltak hajlandók elkísérni őket balul végződött hadjáratukra; így váltak az előbbieket a korabeli magyarországi nemesek, míg az utóbbiak az ottani szolgák őseivé.<sup>44</sup> Mint az ismeretes, Anonymus rendszeresen „hétmagyarnak” (is) nevezi a hét vezért, míg a 14. századi krónikakompozíció egy ízben (c. 36.) a „gyászmagyarokra” alkalmazza ezt a címet, bár azonnal megkülönbözteti őket az utóbbi helyen szintén említett hét vezértől.<sup>45</sup> Alberik egyébként 1232-ben kezdte meg krónikája összeállítását, amelyen még 1251–52 táján is dolgoznia kellett (tehát nem halhatott meg 1241-ben, amikor az általa megörökített események sora

<sup>43</sup> Gotifredi Viterbiensis Pantheon. Szerk. Georg Waitz. In: MGH Scriptores [in folio] XXII. Szerk. Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1872. 219. 34–36. sor; uo. 222. 19–36. sor; uo. 223. 10–24. sor.

<sup>44</sup> Chronica Albrici monachi Trium Fontium a monacho monasterii Hoiensis interpolata. Szerk. Paul Scheffer-Boichorst. In: MGH Scriptores [in folio] XXIII. Szerk. Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1874. 767. 7–11. sor. (ad annum 957): Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt, unus ex eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutum redegerunt; qui autem de istis septem nati sunt, ipsi sunt modo viri nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat. Vö. Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. (lásd 39. jegyz.) 586–589. Ez a rész – a főszövegből egyedül – kimaradt a gyűjteményes kötetbe került változatból (nem számítom ide a főszövegből a lábjegyzetbe „levitt” idézeteket, hivatkozásokat, illetve megjegyzéseket, a „Függelék”-et és a mellékleteket). Felvethető, hogy a szerző esetleg azért hagyta ki ezt a pár oldalt, mert már nem osztotta az abban foglalt álláspontot. Györffy György (lásd 59. jegyz.) 1993-ban az erről az „Albericus-kérdésről” Szűcs Jenővel folytatott „baráti eszmecserejét” említi, ez azonban arra utal, hogy az utóbbi szerző ebben az ügyben fenntartotta véleményét, amit Györffy György vitatott.

<sup>45</sup> SRH I. 294. 2–6. sor.

hirtelen félbeszakad), mert művében a közelmúltban azonosították egy akkoriban írt szöveg részleteit.<sup>46</sup>

Szűcs Jenő ennek nyomán felteszi a kérdést: „vajon a hadiszolgálat megtagadásának és a szolgaság eredetének összekapcsolása, ahogyan itt igen határozottan jelentkezik, maga is nem jóval korábbi magyarországi elképzelést tükröz-e, amelyet Albericus a korai magyar *gesta* szövegéből őrzött meg?”<sup>47</sup> Szerzőnk a champagne-i ciszterci kompilátor szöveghelyének értelmezését Hóman Bálint szöveggkritikai megjegyzésének felidézésével kezdi: az utóbbi szerint Alberik ezt az adatát nem az „*ösgestából*” vette, hanem azok „Albericusnak, illetőleg a krónika tőle használt 1233. évi másolatának sajátjai”.<sup>48</sup> E dátum mögött az az elképzelés húzódik meg, mely szerint Pecorari Jakab bíboros, pápai legátus, egykor troisfontaines-i apát volt, és az ő 1232–34-es magyarországi küldetése kapcsolatban állt egyrészt az utóbbi francia apátság második hazai „leányának”, Bélakútnak (vagyis Péterváradnak), másrészt az első *filia*, Szentgotthárd „leányának”, Pornónak egyaránt 1233–34-re tehető megalapításával.<sup>49</sup> Alberik szintén troisfontaines-i szerzetes informátora ekkor kereshette fel Magyarországot, ahol egy új krónikaváltozathoz megismerhette a kompilátorral utóbb megosztott sajátos magyar történeti adatokat.<sup>50</sup> Maga Hóman Bálint Alberik párhuzamaként csak a „Pannóniában” talált népek szolgaságra vetéséről szóló krónikahelyeket adta meg, Kézai a jelen munka tárgyát képező passzusát nem.<sup>51</sup> Szűcs Jenő ezt azzal magyarázta, hogy elődje csak az „*ösgesta*” szövegpárhuzamait kereste Alberiknél.<sup>52</sup> Latzkovits László igen távoli párhuzamot hozott fel, amikor Alberiknek ezt a szöveghelyét Freisingi Ottó a magyar király nagyurak feletti despotikus hatalmáról írt megjegyzéséből (*Gesta Friderici imperatoris* I. c. 32.) eredeztette.<sup>53</sup>

A hét vezér és a „gyászmagyarok” „Albericus francia informátora” általi összekeverésének hatásmechanizmusát vizsgálva ezután Szűcs Jenő elkülönítette a Magyarországon megfordult francia ciszterci szerzetes által olvasott vagy halott magyar krónikás hagyományban az előbbiekre vonatkozó adatokat: egyikük

<sup>46</sup> *Régis Rech*: Albericus of Troisfontaines. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* i. m. 23.

<sup>47</sup> Szűcs J.: *Társadalomelmélet* i. m. (lásd 39. jegyz.) 587.

<sup>48</sup> Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII-XIII. századi leszármazói*. Forrástanulmány. Bp. 1925. 25. Vö. Szűcs J.: *Társadalomelmélet* i. m. (lásd 39. jegyz.) 587.

<sup>49</sup> *Almási Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 5. (1993) 1–2. sz. 130. és 138–140.; *Ferenc L. Hervay*: *Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma 1984. 133., 154.

<sup>50</sup> A 48. jegyzetben idézett helyen Hóman Bálint, és őt követve Szűcs Jenő is azt írja, hogy Alberik francia informátora Magyarországon elolvasott történeti feljegyzésekből indult ki. A kérdéssről lásd 93. jegyz.

<sup>51</sup> Hóman B.: *A Szent László-kori* i. m. 24.

<sup>52</sup> Szűcs J.: *Társadalomelmélet* i. m. (lásd 39. jegyz.) 588., 63. jegyz.

<sup>53</sup> *Latzkovits László*: Alberik világhírnévjének magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged 1934. 90–91.

király lett; alávetették a „Pannóniában” találtakat; leszármazóik számítanak „igazi” nemeseknek a korabeli Magyarországon.<sup>54</sup> Arra is felhívja a figyelmet, hogy a 13. században – de még „a XIII. sz. utolsó harmadában bekövetkezett átdolgozások előtt” – három olyan szerző is akadt, akik vélhetően a korábbi *gesta* szövege nyomán írtak arról, hogy a honfoglaló magyarok, illetve előkelőik a későbbi Magyarország területén találtak szolgaságra vetették.<sup>55</sup> Joggal írja, hogy „Anonymusnál [...] az egész művön végigvonuló vezérmotívum”, ahogy a meghódított területek népei a *septem principales persone*, illetve az alacsonyabb rangú előkelők (*nobiles, primores, ductores*) szolgálják lesznek.<sup>56</sup> Riccardus 1237 elején megírt jelentésében a *septem duces*, míg Spalatói Tamás az 1260-as évek közepén befejezett *Historia Salonitanā*-jában (c. 14.) a hunok, avagy magyarok egész népe veti szolgaságra a későbbi Magyarországon talált népeket.<sup>57</sup> (Szűcs Jenő egyébként elfogadta Györffy György álláspontját, aki az V. István-kori *gesta* szerzőjének Ákos mestert tartotta.) A meghódítottak szolgasága vetésének tételére szerinte „a francia interpretátor tollán” vetült rá a „gyázmagyarok” büntetése: „[...] a magyar hagyomány epikai elemeinek sajátságos egybemosódása egy francia krónikás tollán már 1233 táján, analogikus módon, a francia földön ismerős aszociációt váltja ki; mindez független a teória későbbi magyarországi 'adaptációjától', a kapcsolat krónikaproblémánkkal merőben véletlenszerű, sokkal inkább a teória franciaországi elterjedéséhez nyújt érdekes adalékot.”<sup>58</sup>

Györffy György, aki 1948-ban még – Domanovszky Sándor nyomán – abból indult ki, hogy a hun történet már az V. István-kori *gesta*-ban megvolt, 1993-ra Horváth János, Mályusz Elemér és Szűcs Jenő hatására elfogadta, hogy „a hun-történet mai formájában Kézai Simon műve”, ám annak bizonyos részleteit szerinte IV. László „hű klerikusa” közvetlen elődjének, Ákos mesternek a művéből merítette.<sup>59</sup> Ez utóbbi részletek közé sorolta – döntően Alberik idézett szöveg-helye alapján – a hadba vonulás alól magukat kivonók örökletes szolgaságra vetését mint a szolgaság eredetének egyik magyarozatát is.<sup>60</sup> (Álláspontját alátámasztandó a szerző Alberik mellett Ákos mester római és kánonjogi műveltségének bizonyítékait is elősorolja, ám ennek nem tulajdonítok jelentőséget, ugyanis Szűcs

<sup>54</sup> Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. (lásd 39. jegyz.) 587–588. (a három adat: 587.)

<sup>55</sup> Uo. 588.

<sup>56</sup> Uo. 63. jegyz.

<sup>57</sup> SRH II. 535 7–9. sor. *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archidiacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split.* Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts 4.) Bp. 2006. 62.

<sup>58</sup> Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. (lásd 39. jegyz.) 588.

<sup>59</sup> Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Bp. 1993. 188–193. (a szó szerint idézett szavak: 189.)

<sup>60</sup> Uo. 190.

Jenő sehol nem állította, hogy Kézai Simon jogi képzése részeként sajátította volna el a szóban forgó elméletet, ráadásul – mint láttuk – azt nem jogászok ötlötték ki, és nem is csak ők éltek vele.) Nézete szerint tehát Alberik – vagy francia informátora – nem „otthonról ismert” elképzelést oktrojált rá a magyar krónikás hagyomány összekevert elemeire, hanem e tézis már korukban megjelent a magyar történeti felfogásban, vagy akár írott formában is valamely krónikaváltozatban. Györffy György figyelmen kívül hagyva azt a három példát, mellyel Szűcs Jenő bizonyította, hogy a meghódítottak szolgaságra vetésének gondolata – vélhetően az „*ösgesta*” nyomán – korábbi, a magyar krónikás hagyományból kiinduló 13. századi szerzőknél is jelen volt, Kézai sajátjának gondolta a hadifoglyok szolgaságra vetésének Simon mester művének végén fontos szerepet kapó elképzelését, ám – mint írja – „nem hihető számomra, hogy ugyanaz a szerző, ugyanarról a kérdésről, ugyanabba a műbe két eltérő álláspontot vezessen be [...]”, ezért a hadba vonlásból magukat kivonók örökletes szolgaságra vetésének gondolatát „Ákos mester művéből való átvételnek” tartotta.<sup>61</sup>

Csakhogy Kézai Simon nem ugyanazon kérdésről alakított ki két eltérő álláspontot, amikor a hazai szolgaság kettős eredetéről írt! Mint azt Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányának talán legidőtállóbb gondolatmenetében meggyőzően kifejtette, a nemesség és a jobbágság esetében Simon mester számára egyaránt fontos volt a *pura Hungaria* és az „idegen eredetűek” elkülönítése; ez pedig historizáló gondolkodásában logikusan vont maga után a szolgaság – és egyébként a nemesség – eredetének kettős magyarázatát. *Gestá*jának elméleti szempontból lényegi eleméről van itt szó, amelyet IV. László „hű klerikusa” már műve úgynevezett második prologusának végén (c. 6.) felvázolt, kulcsot adva egyben a *gesta* szerkezetének értelmezéséhez: így követi a lineáris „hun-magyar történet” két könyvét a harmadik, az *advena* nemzetségekről szóló könyv (c. 76-94.), illetve a meghódítottakból kialakult szolgálónépek eredetének szentelt *tractatus* (c. 95-99).<sup>62</sup> Ez valóban Kézai Simon egyedi elképzelése volt, melynek szerkezeti „lenyomata” – számos egyéb bizonyíték mellett – tanúskodik arról, hogy ő volt a hun történet szerzője (amit Györffy Györgynek oly nehezebbé esett elfogadnia).<sup>63</sup>

Györffy György érvelése tehát nem tűnik megalapozottnak, ám felvetése – már Szűcs Jenő számára is problémát jelentő – érdemi kérdésre mutatott rá. Az *advena* nemzetségek eredetével Györffy György egyébként nem foglalkozott

<sup>61</sup> Uo. 189–190. Itt (189. 32. jegyz.) hivatkozik Gerics József Szűcs Jenő által is követett értelmezésére (ez – mint láttuk – valójában már Horváth Jánosnál feltűnt), mely szerint a hadifoglyok szolgaságra vetésének tézisért Kézai a római jogból merítette. Lásd 1. fejezet (I. közlemény).

<sup>62</sup> SRH I. 146. 30–35. sor, 187. 21. sor. – 192. 19. sor, valamint 192. 20. sor – 194. 14. sor.

<sup>63</sup> Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 470–480., 538–541., 160–176. jegyz., valamint a gondolatmenet lényege az „Összefoglalás”-ban. Uo. 503–506.

külön; a róluk szóló részt – Domanovszky Sándor nyomán – „függeléknek” nevezte, elejtett megjegyzései alapján pedig e rész szerzőjének Ákos mestert tartotta.<sup>64</sup> Ezen a területen a hun történetet Györffy Györggyel ellentétben – számos filológiai és tartalmi érv alapján – Kézainak tulajdonító Horváth János is követte vitapartnerre szóhasználatát, a szolgálónépekről írt „függelék” ugyanakkor Simon mester művének tartotta.<sup>65</sup> Újabban – számunkra nem túl meggyőző módon – Veszprémy László kívánta összegeztetni Györffy György e felvetését Szűcs Jenő megoldásával. A szerző szerint „nem zárható ki”, hogy „a Lech-mezei vereséghez kapcsolódó elbeszélésben említett hétmagyar kapcsán jutott [Kézai] eszébe a francia elmélet”.<sup>66</sup> Ez az elképzelés azonban egymást kizáró elméleteket próbál meg egyetlen – nem túl valószínű – hipotézisben közös nevezőre hozni. Kézai a korábbi *gestá(k)*-ban nyilván olvasta a „gyásmagyarok” történetét, ám saját művében nem említette azok szomorú sorsát. Csáky Judit – Alberik furcsa magyarországi adatainak rendszeres áttekintése során – körütekintően vetette össze Szűcs Jenő és Györffy György imént ismertetett érveit, ám végül tartózkodott attól, hogy vitájukban állást foglaljon.<sup>67</sup>

Szűcs Jenő gondolatához visszatérve: ha a francia ciszterci vetítette rá a számára otthonról ismert elképzelést a champagne-i kolostoráig zavarosan eljutó magyar adatokra, akkor hol is várhatjuk, hogy Alberik jelezze: ismeri a hadi szolgálat alóli kibújást szolgaságra vetéssel büntető felfogást? Nyilván leginkább Nagy Károly történetének elbeszélésénél. Alberik elég jól ismeri a *Descripti*ót, annak a Pseudo-Turpinus idézetek közé vegyített részleteiből kirajzolódik a szöveg cselekményének lényege; a ciszterci kompilátor forrásaként mindegyik esetben Bazoches-i Guidót jelöli meg – az utóbbi keresztnéve mögött ennek az 1203-ban elhunyt châlons-i kanonoknak a *Chronosgraphiája* húzódik meg.<sup>68</sup> A *Descriptio* a számunkra fontos elméletet alátámasztó adatát azonban Alberik nem használta, mégpedig azért, mert az Guido kompilációjában sem szerepel.<sup>69</sup> A troisfontaines-i

<sup>64</sup> Györffy Gy.: Krónikáink i. m. 166–167., 172.

<sup>65</sup> Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 341., 343., 374–380. Lásd a tanulmány bevezetését (I. közlemény).

<sup>66</sup> Veszprémy L.: Árpád-kori i. m. 216.

<sup>67</sup> Csáky Judit: A középkori magyar történeti hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében. Fons 19. (2012) 450–454.

<sup>68</sup> Chronica Albrici i. m. (*ad annum 802*) 721. 5–36. sor; (*ad annum 803*) 722. 8–37. és 40–49. sor); (*ad annum 871*) 740. 22–27. sor.

<sup>69</sup> Bazoches-i Guidóról lásd *Françoise Gasparri*: Gui de Bazoches. In: Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age i. m. 582–583.; *Cristian Bratu*: Gui of Bazoches. In: Encyclopedia of the Medieval Chronicle i. m. 741. A *Chronosgraphiá*nak mindmáig nincs teljes nyomtatott kiadása (csak a saját koráról összeállított rész jelent meg). A mű négy fennmaradt példánya közül magam az online hozzáférhető következő, a szerző nevét nem említő, de teljes kéziratot használtam: Párizs, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 4998 (XIV), f. 35<sup>a</sup>-64<sup>b</sup> (*Liber apologie contra maledicos vel cronosgraphie, id est excerpta vel abbreviaciones diuersarum hystoriarum*). A mű polemikus első három könyve és egy földrajzi



ciszterci ugyanakkor ismerte a *Gui de Bourgogne*-t is, de a hadba vonulás alól kibúvókat sújtó Nagy Károly-i büntetés történetét onnan sem vette át – vagy nem vette észre ezt a részletet, vagy nem tartotta azt fontosnak.<sup>70</sup> Ha pedig Nagy Károly történetét elbeszélve nem jutott eszébe ez az elmélet, akkor miért gondolt volna rá a magyarok kapcsán? Nyilván magyar információinak forrásából eredt ez a – nála tévesen a „hétmagyarhoz” kapcsolva feltűnő – történet is.

Györffy György felvetésének nyomán és Anonymusra tekintettel Veszprémy László úgy fogalmazott: „[...] a magyarországi jogi gondolkodás [evvel] a problémával már a 13. század első évtizedeiben foglalkozott, s a francia eredetű nézetek recepciójára már akkor sor került.”<sup>71</sup> György János a Dares Phrygius álnév alatt megírt *Excidium Trojae*, a pseudo-kalliszthenészi Alexandrosz-életrajz egyik latin nyelvű átdolgozása, a *Historia de praeliis Alexandri Magni*, valamint – mivel Észak-Franciaország és a Brit-sziget akkoriban egy „kulturterületet” alkotott – Malmesburyi Vilmos Fest Sándor által Anonymus forrásai közé sorolt *Gesta regum Anglorum*-át vizsgálta.<sup>72</sup> Utóbb Horváth János kétségbe vonta, hogy Anonymus iskolázottsága egészen pontosan Orléans-hoz lenne köthető.<sup>73</sup> Ugyanő egyben tévesnek tartotta Fest Sándor és György János álláspontját, akik szerint Anonymus bizonyos stilisztikai sajátosságait Malmesburyi Vilmostól tanulta volna el, és így azt is vitatja, hogy a 12. századi angol krónikás művét a névtelen jegyző forrásaként kellene számon tartanunk.<sup>74</sup> György János azonban meggyőzően érvelt amellett, hogy a két másik szöveget – közülük is különösen a Dares Phrygius neve alatt fennmaradtat – leginkább a kor észak-francia iskoláiban lehetett megismerni.<sup>75</sup> Horváth János azonban „megvilágítandónak” tartotta, hogy a névtelen jegyző, akit „olvasmányai és [...] baráti köre is Franciaország területéhez kapcsolnak” miért követte művében annak az *ars dictaminis* műfajnak a szabályait, melynek összes 1180 táját megelőzően készült kézikönyvét Itáliában írták, köztük Hugo Bononiensisnek azt a *Rationes dictandi prosaice* című tankönyvét is,

bevezető után kezdődik a történeti compiláció (f. 41<sup>rb</sup>): *Incipit liber quintus qui dicitur Cronosgraphia diuersarum hystoriarum*. A *Descriptio* összefoglalása a IX. könyvben: f. 56<sup>ra-b</sup> (a keletre induló sereg toborzása: f. 56<sup>ra</sup>), (<http://www.gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10723143m>, letöltés 2017. febr. 16.).

<sup>70</sup> André Moisan: Aubri de Trois-Fontaines à l'écoute des chanteurs de geste. In: Essor et fortune de la Chanson de geste dans l'Europe et l'Orient latin. Actes du IX<sup>e</sup> Congrès International de la Société Rencesvals pour l'Étude des Épopées Romanes, Padoue–Venise, 29 août – 4 septembre 1982. Szerk. Alberto Limentani et al. Modena 1984. 952., 959.

<sup>71</sup> Veszprémy L.: Árpád-kori i. m. 216.

<sup>72</sup> A korábbi szakirodalomból elsősorban lásd György János: P. mester franciaországi olvasmányai. Magyarástudomány 1. (1942) 8–25. A György János által tárgyalt és egyéb szövegek Anonymusra gyakorolt hatásáról újabban lásd Thoroczkay Gábor: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. Historiográfiai áttekintés. Turul 72. (1999) 108–111.; Veszprémy L.: Árpád-kori i. m. 131–134.

<sup>73</sup> Horváth J.: Árpád-kori i. m. 196–197. 3. jegyz.

<sup>74</sup> Uo. 196., 205.

<sup>75</sup> György J.: P. mester i. m. 12., 17., 20–22.

mely „a kétségtelen szövegszerű érintkezésen kívül az egész [anonymusi] mű jellegét is meghatározza”.<sup>76</sup> A névtelen jegyzőnél tehát találkozhatunk francia iskolázottságra utaló adatokkal, a vizsgált elmélettel azonban nem, mint ahogy eddig más francia eredetű elméleti sajátosságot sem sikerült nála kimutatni.

Nem szabad közben azt sem elfelejtenünk, hogy a Pseudo-Turpinus és a *Descriptio* adatai szélesebb körben csak a 13. század első két évtizedétől váltak ismertté a Francia Királyságban; azoknak tehát valamivel később kellett feltűnniük Magyarországon vagyis Anonymus művének a szakmai közvélemény nagy többsége által 1200 körülre datált megírása után.<sup>77</sup> Deér József ugyan pályája végén felfedezni vélte a *Vita Karoli Magni* Anonymusra gyakorolt szövegszerű hatásának több nyomát, ám az általa felhozott „párhuzamos szöveghelyek” aligha támasztják alá ezt a feltevést, és egyébként sem érintik a jelen keretek között tárgyalt elméletet.<sup>78</sup> Ismerve Anonymus arisztokratizmusát, neki egyébként kapóra jöhetett volna egy olyan elgondolás, mely szerint – ha ésszerű magvára vezetjük vissza Alberik idézett megjegyzését – a hét vezér vetette szolgaságra az általuk elrendelt hadjárat(ok)on teljesítendő katonai szolgálatot megtagadó magyarokat.<sup>79</sup> A Névtelen Jegyző nyilván azért nem élt ezzel az elképzeléssel, mert nem ismerte azt.

A krónikakompozíció V. István-kori átdolgozója – akit Györffy Györgyöt követve azonosíthatunk Ákos mesterrel – a hazai arisztokrácia egy, az Anonymus által magasztaltnál szélesebb csoportjának nézeteit hangoztatta, melynek nevében kétségbe vonta a hét vezér honfoglaló szerepének számára túlzottnak tűnő kiemelését a korábbi történeti művekben, illetve feltételezett régi hősénekekben (cc. 35-36).<sup>80</sup> Ákos mester tehát nem félt szóvá tenni a neki nem tetsző ideákat, mivel pedig a vizsgált elmélet Alberik által torzán visszaadott – de rekonstruálható

<sup>76</sup> Horváth J.: Árpád-kori i. m. 208–209. (Az utolsó szó szerinti idézet: uo. 202. 14. jegyz. Hugo tan-könyvének Anonymusra gyakorolt hatásáról részletesen lásd 197–208.) Vö. 125. jegyz.

<sup>77</sup> Az álláspont legfontosabb kifejtésére lásd Györffy György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: *Uő*: Anonymus. Rejtély[,] avagy történeti forrás? (Hermész Könyvek) Bp. 1988. 28–52. (A tanulmány eredetileg 1970-ben jelent meg.)

<sup>78</sup> Josef Deér: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. In: *Uő*: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze. Szerk. Peter Classen. (Vorträge und Forschungen 21.) Sigmaringen 1977. 408–414. (A tanulmány eredetileg 1971-ben jelent meg.) A Deér József által e tézis alátámasztására felsorakoztatott szöveghelyeket, illetve azok értékelését lásd a III. Függelékben.

<sup>79</sup> Anonymus arisztokratikus világgépéről lásd mindenekelőtt Györffy György: Anonymus társadalmi szemlélete. In: *Uő*: Anonymus. Rejtély i. m. 53–65. (A tanulmány eredetileg 1984-ben jelent meg.)

<sup>80</sup> SRH I. 292. 13. sor – 294. 15. sor. Ákos mester arisztokratizmusára futó megjegyzést tett már Györffy Gy.: Krónikáink i. m. 167. Ákos mester sajátos – elődeitől eltérő – arisztokratizmusának legfontosabb tárgyalásai azonban Horváth J.: Árpád-kori i. m. 345–349.; Málusz Elemér: Az V. István-kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.) Bp. 1971. 53–62., különösen 54–55.

– változata nyilván ellentétes volt elképzeléseivel, feltehetően nem találkozott vele, különben bírálatában azt is megemlítette volna.

A felsorolt 13. századi történeti művek mellett azonban Kristó Gyula olykor egymással is ellentétes felvetései nyomán már közel fél évszázada kísért egy „II. András-kori” krónikaváltozat tézise is. Csákó Judit a közelmúltban megjelent tanulmányában a korábbinál jóval pontosabban határolta körül a 14. századi krónikakompozíciónak azokat a részleteit, melyek esetleg a korábbi krónikát 1213 után folytató-átdolgozó szerző munkásságához köthetőek.<sup>81</sup> A szerző gondosan különíti el a Kristó Gyula által felvetett két datálási lehetőséget, és cáfolta közülük a korábbit, vagyis a krónika 1200 körüli átszerkesztésének lehetőségét.<sup>82</sup> Korábban Körmendi Tamás meggyőzően érvelt amellett, hogy Gizella királyné negatív ábrázolása a krónikás Gertrúdról alkotott lesújtó – ám az adott korban leírhatatlan – véleményének az első magyar királyné személyére rávetített kifejezése.<sup>83</sup> Csákó Judit erre az eredményre építve az átdolgozás *terminus a quo*-ját 1213-ban, Gertrúd királyné meggyilkolásának évében adja meg.<sup>84</sup> Mint arról az Osztrák Rímes Krónika vonatkozó magyar adatai tanúskodnak, az átdolgozás Imre király és a későbbi II. András viszályát az utóbbi szemszögéből ábrázolhatta, ezért annak 1235-ben bekövetkezett halála előtt kellett elkészülnie.<sup>85</sup> Megférhetett-e azonban ugyanabban a krónikaváltozatban II. András fiatalkori konfliktusának a későbbi király számára pozitív értékelése és Gertrúd királyné – akár leplezett – bírálata? Csákó Judit említi még két krónikahelyet, melyek – az előbbieknél gyengébb érvként – lehetővé tennék az átdolgozás időszávjának szűkítését.<sup>86</sup> Ezek olyan információkat közölnek, amelyek valamivel utóbb már nem lehettek érdekesek, illetve későbbi fogalmazás esetén máshogy kellene szerepelniük a krónikakompozícióban. Közülük az első (c. 172.) megemlíti azt, hogy Imre király özvegye, Aragóniai Konstancia pápai javaslatra [II.] Frigyes császárhoz ment utóbb feleségül.<sup>87</sup> Csákó Judit ennek kapcsán a házasság évét (1209) adja meg *terminus a quo*-ként.<sup>88</sup> A forrás a jelzett helyen azonban már császárnak nevezi II. Frigyeset (első házassága megkötésekor még *rex Romanorum* sem volt, „csak” Szicília királya), tehát a bejegyzésnek 1220 után kellett íródnia. A téma ráadásul – ha nem is azonnal Konstancia halálával (1222), de – a császár 1225-ös újránősülését

<sup>81</sup> *Csákó Judit*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához. *Századok* 149. (2015) 301–332.

<sup>82</sup> Uo. 304–317.

<sup>83</sup> *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 155–193.

<sup>84</sup> *Csákó J.*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? I. m. 318–324.

<sup>85</sup> Uo. 329–331.

<sup>86</sup> Uo. 321–323.

<sup>87</sup> SRH I. 463. 9–10. sor.

<sup>88</sup> *Csákó J.*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? I. m. 323.

követően nyilván jelentősen vesztett aktualitásából. A második szöveghely (c. 175.) szerzője úgy számol be Lajos thüringiai tartománygróf 1227-ben bekövetkezett – tévesen a Szentföldre helyezett – haláláról, hogy özvegyének, a *generosa Elyzabet*nek sem elhunytáról (1231), sem kanonizációjáról (1235) nem tesz említést (az utóbbi végképp megmagyarázhatatlan lenne, ha a bejegyzés szerzője az esemény megtörténte után fogott volna tollat).<sup>89</sup> Érdemes megjegyeznünk, hogy II. András – Béla királyfi kezdeményezésére vagy magától – az 1220-as évek közepén folytatott politikai tisztogatást a Gertrúd-gyilkosság megtorlásának ürügyén.<sup>90</sup> Az idős király ekkoriban, 1228 végén bízza meg koronás fiát egy országos birtokrevízió lefolytatásával.<sup>91</sup> Az előbbi fejlemények aktuálissá teheték Gertrúd burkolt bírálatazt az 1220-as évek végén, különösen akkor, ha a tisztogatást az a Béla kezdeményezte, aki a birtokrevízió során nyilván további sérelmeket okozott.<sup>92</sup>

Ha azonban egy 1227 és 1231 között működő feltételezett krónikás emelte volna be a szóban forgó „francia elméletet” a hazai krónikaírodalomba, akkor az általa kiegészített szöveget interpoláló Ákos mesternek is tudomást kellett volna szereznie róla. Mára elveszett krónikaváltozatok is közkézen foroghattak persze akkoriban, ám a legegyszerűbbnek – és így legkézenfekvőbbnek – az tűnik, ha azzal számolunk: a hadba vonulás alól magukat indokolatlanul kivonókat örökös szolgálattal sújtó büntetés mint a hazai szolgaság eredetének (legalább egyik) magyarázata nem okvetlenül egy krónikaátdolgozás kapcsán tűnt fel Magyarországon az 1230-as évek elején, azt esetleg Kézai előtt idehaza senki nem írta le.

Ebből a szempontból érdemes emlékeztetni rá, hogy Latzkovits László, Körmendi Tamás és korábban Csákó Judit is a ciszterci renden belüli szóbeli információátadásra vezette vissza Alberik sajátos magyarországi adatait, bár az utóbbi szerző újabban Alberik információi mögött – ha nem is közvetlenül – írott hazai krónikaváltozattal számol.<sup>93</sup> Az Alberiknál a tárgyalt helyen olvasható hiba

<sup>89</sup> SRH I. 466 16–20. sor.

<sup>90</sup> *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. 109–115., 117.

<sup>91</sup> *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi [sic] királyok alatt. 2. kiadás. Bp. 1899. II. 102–104.

<sup>92</sup> Vajon ugyanekkor jelent meg a hazai krónikás hagyományban a Kálmán király alakját Szent István mellé állító, illetve az előbbit a magyar „szent királyok” sorába helyező elképzelés, mely szögesen ellentétes volt az előbbit befeketítő korai Álmos-ági krónikás által adott a 14. századi krónikakompozíció által ránk örökített jellemrajzzal? Kézai Simon mindenesetre egy ilyen – mára elveszett – krónikaváltozattól is dolgozhatott. Vö. I. közlemény 80. jegyz.

<sup>93</sup> *Latzkovits L.*: Alberik i. m. 87–88., 92.; *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori (PhD) értekezés. Bp. 2008. 151–152., 157.; *Uő*: A Gertrúd i. m. 175.; *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történelmi tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp.

jellege mindenesetre arra utal, hogy a folyamatban kellett lennie – nyilván magyar résztvevők nélkül – legalább egy szóbeli fázisnak.

Alberik tanúbizonysága szerint tehát valószínű, hogy a szóban forgó elmélet egy változatát már IV. László „hű klerikusának” munkássága előtt vagy fél évszázaddal ismerték nálunk. Igaz, hogy Simon mesternek tudását e téren is módja volt elmélyítenie valamelyik észak-itáliai egyetem intellektuális és társasági közegében, mint ahogyan földrajzi vagy nyelvi ismereteit is bővíthette ott. Műve prólogusának e tanulmány elején idézett, külhoni forrásairól szóló – hazai kútfőit teljes hallgatásba burkoló – megjegyzését ezzel együtt sem kell komolyabban vennünk, mint sok más középkori szerző állítását, akik művüknek különböző úton-módon törekedtek máshonnan kölcsönzött tekintélyt adni.<sup>94</sup>

### III. Függelék

#### A Vita Karoli Magni és Anonymus Deér József által feltételezett szövegkapcsolatai

Deér József három csoportba osztotta azokat a szöveghelyeket, amelyek szerinte bizonyítják, hogy Anonymus olvasta és művében felhasználta a *Vita Karoli Magni*-t. 1.) Az utóbbi szövegben ebből a szempontból különleges jelentőséget tulajdonított a hamis Nagy Károly-privilegium Aachenről, pontosabban a palota és a templom eredetéről, újjáépítéséről, illetve létesítéséről szóló megjegyzéseinek, melyekben az emigráns magyar történész a *civitas Athile regis* Anonymus által felvázolt képének fő inspirációs forrását látta.<sup>95</sup>

2012. 522., 526. Ellenben *Uő*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? I. m. 320.; *Uő*: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Bp. 2015. 174–175.

<sup>94</sup> Egy ilyen hivatkozás annál is könnyebben kerülhetett IV. László „hű klerikusának” tollára, amennyiben művét valóban a „kun” király megromlott nemzetközi reputációjának helyreállítása céljából eleve külföldi (esetleg kifejezetten itáliai) használatra írta. Összefoglalólag lásd *Veszprémy L.*: Árpád-kori i. m. 206.

<sup>95</sup> *Deér, J.*: Aachen i. m. 409. Itt és a következő táblázatban a Deér József által dőlt betűkkel jelzett szövegpárhuzamokat álló betűkkel emelem ki (a szövegkiadások nyomán Deér ritkított szedéssel utal az egyéb szövegkapcsolatokra, ám ezt a jelzést – mivel a jelen keretek között nem fontos – elhagyom).

Vita Karoli Magni (Aachen)	Anonymus
<p><i>Nostis, qualiter ad locum, qui Aquis ab aquarum calidarum adaptatione traxit vocabulum, solito more venandi causa egressus, sed perplexione silvarum, errore quoque viarum a sociis equestratus inveni termas calidorum fontium et palatia inibi reperr, que quondam Granus, unus de Romanis principibus, frater Neronis et Agrippe, a principio construxerat, que longa vetustate deserta ac demolita, fructetis quoque et vepribus occupata, nunc renovavi, pede equi nostri in quo sedi inter saltus rivis aquarum calidarum perceptis et repertis. Sed et ibidem monasterium sancte Marie matri domini nostri Ihesu Christi omni labore et sumptu quo potui aedificavi, lapidibus ex marmore preciosis adornavi [...]</i><sup>96</sup></p> <p><i>Acciti sunt etiam multi Romani principes [...]</i><sup>97</sup></p> <p><i>[...] ut in templo eodem regia sedes locaretur et locus regalis et caput Gallie trans Alpes haberetur [...]</i><sup>98</sup></p>	<p><i>[...] rex Athila [...] fugatis Romanis regnum obtinuit et regalem sibi locum constituit iux[ta] Danubium super calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit et in circuitu muro fortissimo edificavit, que per linguam Hungaricam dicitur Budiuuar et a Theotonicis Ecilburgu vocatur.</i><sup>99</sup></p> <p><i>[Pannoniam] [...] que etiam primo fuisset terra Athile regis et mortuo illo preoccupasset Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, [...]</i><sup>100</sup></p> <p><i>Transito Danubio castra metati sunt iuxta Danubium usque ad Aquas Calidas Superiores. Et hoc audito omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. Secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem Athile regis et viderunt omnia palatia regalia quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea [...] et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio Attile regis [...]</i><sup>101</sup></p> <p><i>[Arpad et sui milites] [...] reversi sunt iuxta Danubium versus silvam causa venationis et dimissis militibus ad sua propria dux et sui nobiles manserunt in eadem silva per X dies et inde venerunt ad civitatem Athile regis [...]</i><sup>102</sup></p> <p><i>[Arpad] [...] qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia, que vocatur Alba, sub honore beate Marie virginis.</i><sup>103</sup></p>

A „motivikus és tollbamondásszerű egyezések” Déer József által jelzett „rendkívüli szorossága” azonban veszít értékéből, ha felidézünk néhány – egyébként jeles elődünk által is ismert és tanulmányában említett – tényt.<sup>104</sup> Aachen és Óbuda egyaránt melegvízű források mellett létesült, mindkettőt vadászatra alkalmas erdők vették körül, ráadásul mindkettőben maradtak jelentősebb római romok a középkorra, e többé-kevésbé álló kőépületeket pedig használatba vették a későbbi korok hatalmasai, ami némi renoválást tett szükségessé, illetve számottevő további építkezésekkel járt együtt, végül pedig – egy idő után – mindkét helyen létesült Szűz Mária-titulusú templom. Nem meglepő, hogy a két hely számos – a valóságban létező – közös adottságát a szerzők azonos megfogalmazásban adják vissza, különösen azért nem, mert mindketten az adott dolgok és cselekmények

<sup>96</sup> Rauschen, G.: Die Legende i. m. 41. 1–13. sor (I. c. 16.)

<sup>97</sup> Uo. 41. 34–35. sor. (Uo.)

<sup>98</sup> Uo. 42. 8–9. sor. (Uo.)

<sup>99</sup> SRH I. 35. 8. és 10–15. sor (c. 1.)

<sup>100</sup> Uo. 48. 8–10. sor (c. 11.)

<sup>101</sup> Uo. 94. 6–13. és 15–16. sor (c. 46.)

<sup>102</sup> Uo. 101. 3–5. sor (c. 50.)

<sup>103</sup> Uo. 106. 5–9. sor (c. 52.)

<sup>104</sup> Az idézett megfogalmazás: Deér, J.: Aachen i. m. 410.; Aachen és Óbuda hasonlósága: uo. 411.

megjelölésére a legegyszerűbb – és így legkézenfekvőbb – latin szavakat használták (*aquae calidae silvae / silva, venandi / venationis causa, palatia, lapides / edificia lapidea, renovare, edificare*).

Deér József szerint a névtelen jegyző „szerzői fantáziájában” „önálló történeti elbeszéléssé” álltak össze Óbuda adottságai Attila vélt sírjával és saját kora ottani királyi palotájával, ám – e hely és Etzelburg egy német informátortól szóban átvett azonosítása mellett – (csak?) a *Vita* mintája nyomán sikerült neki mindezt „irodalmi anyaggá alakítania”.<sup>105</sup> Nos, a névtelen jegyző gestája egyéb részeiben a tűrhető fogalmazás és az olykor lebilincselő cselekményfűzés elég példájával szolgál ahhoz, hogy valószínűnek tarthassuk: az imént idézett egyszerű szavak könnyen eszébe juthattak. Mint azt korábbi filológusok, mindenekelőtt Marczali Henrik és Győry János feltárták, Anonymus olykor valóban átvett egyes kifejezéseket, sőt egész passzusokat más szerzőktől, de e kölcsönzések jórészt éppen avval hívják fel magukra a figyelmet, hogy választékosabbak a névtelen jegyző egyéb megfogalmazásainál.<sup>106</sup> Valamely korábbi szöveget egy szerző ugyanis azért aknázt ki, hogy azzal munkáját megkönnyítse: azt a választékos stílus mintájaként hasznosítja, a mű egészének vagy egy adott részének struktúráját követve, valamint igényesebb nyelvtani szerkezetek és ritkább szavak átvételével. Ha Anonymusnak valóban a rendelkezésére állt a *Vita Karoli Magni*, akkor nehéz megmagyarázni, hogy onnan miért csak a legegyszerűbb szavakat emelte át saját művébe, mellőzve például az „elbozótosodott” palota választékosan megrajzolt képét (helyette jóval földhözragadtabb módon fejezi ki a romosodást) vagy a Szűz Mária-titulus emelkedettebb megfogalmazását. A két szöveg közti közvetlen kapcsolatot feltételezve az is sajátos megoldásnak tűnik, hogy a *Vita*-ba beillesztett hamis Nagy Károly-kiváltságlevél összefüggő narratívájával szemben a névtelen jegyző gestájának több Óbudáról szóló részébe szórta (volna) szét a „készen kapott” anyagot.

<sup>105</sup> Uo. 411.

<sup>106</sup> *Marczali Henrik*: Béla király jegyzője. Kútfői tanulmány. Egyetemes Philológiai Közlöny 1. (1877) 357–371. A szerző az Anonymus által átvett szöveghelyek közül a legtöbbet a *Historia de praeliis Alexandri Magni*-ban találta meg. Lásd uo. 360–364., különösen 362. E mű egy elvi szintű erkölcsi következtetést megfogalmazó hosszabb részlete *quidam philosophus* forrásmegjelöléssel szerepel Anonymusnál: SRH I. 44. 7–12. sor. A névtelen jegyző által egyedül megnevezett forrás, a Dares Phrygius neve alatt fennmaradt szöveg nyomai a *gesta*-ban lásd *Győry J.*: P. mester i. m. 13–14. Az itt felsorolt szövegpárhuzamok között akad olyan is (a két mű prológusának már Cornides Dániel által jelzett passzusai), ahol Anonymus a forrásul használt szöveget igényesebb formába öntötte. A Dares Phrygius neve alatt fennmaradt szöveg (uo. 13.): [...] optimum ego duxi [...] vere et simpliciter scripta [...] et legentes cognoscere possent quomodo res gestae essent. Vö. SRH I. 33. 26–28. sor: Optimum ergo duxi, ut vere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res geste essent. Mindez arra is rávilágít, hogy középkori szerzőtársaihoz hasonlóan általában Anonymus sem egyes szavakat emel át forrásaiból, hanem rövidebb-hosszabb részleteket. Magukban álló szavakat akkor vesz át, ha azok különlegesek, és így sajátos terminológia alkotórészévé válhatnak. Lásd például a *ductor* „Dares”-ből merített használatáról *Győry J.*: P. mester i. m. 13.

A rómaiak által egykor épített paloták romos állapota, a hódító érkezése és az ott elvégezni rendelt helyreállítási és bővítési munkák, a keresztény templom megalapítása: mindezt könnyebb lett volna „elmesélni” egyhuzamban – a két mű eltérő dramaturgiája által diktált módosításokkal –, ha a gesta szerzőjének szeme előtt valóban ott feküdt volna a *Vita* Aachen alapításáról szóló rövid és jól felépített története. (A legfontosabb ilyen eltérés, hogy Óbudán két hódító jelenik meg. Közülük – Anonymus meséje szerint – Attila állította helyre az épületet, majd birodalma bukása után mások kezére került a palota, amelyet Árpád – jogos örökségeként – elfoglal, de hozzá a névtelen jegyző nem kapcsol építkezést; a felhévizi Szűz Mária-templom létesítésére csak keresztény leszármazói alatt kerülhet sor.)

Mindezek ellenére Deér József az Anonymus művéből imént táblázatba foglalt (és dőlt betűkkel kiemelt) kifejezéseket a *Vitá*ból vett „szó szerinti kölcsönzések”-nek tartotta.<sup>107</sup> Közülük is különösen nagy jelentőséget tulajdonított annak, ahogy – elképzelése szerint – a névtelen jegyző a *Romani principes* „a modern forráskritikában oly sok fejtörést okozó” fogalmát „bevezette” a *Gesta Hungarorumba*, hiszen ez jelezne leginkább, hogy „szerzőnk mennyire függött előképeitől”.<sup>108</sup> A *Vitá*ban – mint láttuk – az aacheni római épületek emelését vezető vissza a szerző a *Romani principes* egyikére, Nero császár fiktív Granus nevű fivérére. Anonymus a *civitas Athile regis* kapcsán ezt a fogalmat egyáltalán nem használja; az akkor tűnik fel – egyetlen ízben – művében, amikor a még Álmos vezetésével Galíciában időző magyar sereget a helyi előkelők odébb tessékelní akarván képet adnak az előbbieknél „Pannónia” (vagyis a Kárpát-medence egészének) helyzetéről. A térséget uraló tényezők között ekkor említik meg, hogy Attila király halála után bizonyos római *princeps*ek foglalták el a (nyugatról a) Dunáig tartó részt.

Míg azonban a *Vita* számára a *Romani principes* nyilván az uralkodócsalád tagjait, addig Anonymusnál a principes seregek parancsnokait – a hódító magyarok esetében a *septem principales persone*-nél alacsonyabb rangúakat – jelentette (a *ductoresszel* együtt), e fogalom sajátos használatát pedig a Dares Phrygius neve alatt fennmaradt szövegből vette át a szerző.<sup>109</sup> Római *princeps*ről a névtelen jegyzőnél ezt követően már nem is olvashatunk, csak arról értesülünk, hogy – mint az a táblázatból is kiderül – a Dunán átkelő magyar sereg hírére a „Pannóniában” (itt: a Dunántúlon) élő rómaiak mind elmenekültek. Erről ugyan közvetlenül azután ír a szerző, hogy Árpád és serege megérkezik Felhévízre, de szó sincs arról, hogy itt

<sup>107</sup> Deér, J.: Aachen i. m. 410.

<sup>108</sup> Uo. 411.

<sup>109</sup> Győry J.: P. mester i. m. 13. Ezt aényt Deér József figyelmen kívül hagyta, pedig azt Anonymus SRH-beli kiadásában Pais Dezső lapszéli jegyzetei is jelzik: SRH I. 86. 3. sor; uo. 96. 3. sor; uo. 97. 5. sor; uo. 101. 14–15. sor és 112. 1. sor.



– vagyis a *civitas Athile regis* vidékén – harcra került volna sor, vagy hogy valamely „római uralkodó” itt tartotta volna a székhelyét Attila halála után. A rómaiak számára Anonymus által „kiosztott” Dunántúl közepén, Veszprémnél állják majd bizonyos „római katonák” a harcot több mint egy hétig egy magyar csapat ellen; hogy teljes pusztulásuk után a „maradék rómaiak” ijedtükben a Lapincson átúszva meneküljenek a „németek” földjére (c. 48.).<sup>110</sup> A Veszprémnél vitézkedő római katonák parancsnokai számára a névtelen jegyző nem gyártott nevet, és e munka megtakarítása lehetett annak az oka, hogy a Hun Birodalom letűnte utáni Dunántúlt csak általánosságban – többes számban – emlegetett „római vezérek” fennhatósága alá rendelte.

Mindeközben az ugyanis világos volt krónikásunk számára, hogy a Kárpát-medence bizonyos részét korábbi történetének a hunok utáni korszakában a rómaiak uralták, különben az általa forrásul használt egyik szöveg – valószínűleg a magyarok egy korábbi gestája – nem nevezte volna „Pannóniát” *pascua Romanorum*nak, a vlachokat, avagy blakokat pedig *pastores Romanorum*nak. A „rutének” földjén (Kijev vidékén) tartózkodik még a magyar sereg, amikor az ottani vezérek – éppen úgy, mint kevéssel utóbb a „galíciaiak” – „Pannónia” felé igyekezvén terelni a veszélyes vendégeket, idilli képet adnak számukra Attila király valamikori országáról, és ennek kapcsán megemlítik a rómaiak legelőit, illetve pásztorait is (c. 9.).<sup>111</sup> Erről a névtelen jegyző közvetlenül azelőtt ír, hogy a *Romani principes* feltűnt volna a tollán; az összefüggés a két szöveghely között egyértelmű, és a hazai szakirodalom ezt így is kezelte. Az Árpád-kori elbeszélő szövegek szinte teljes gyűjteményének kritikai kiadásában – mint az közismert – három mű is szerepel, melyek említik a *pascua Romanorum*ot (Anonymus, *Relatio fratris Riccardi* és *Chronicon rhythmicum Sitticensis*); ezek apparátusai közül éppenséggel a Riccardus szövegéhez Deér József által készített jegyzetek egyikében olvashatjuk a vonatkozó forrásszövegek teljes körét.<sup>112</sup> E három szöveg, valamint a fogalmat szintén használó Spalatói Tamás és a Domonkos-rendi szerző által írt úgynevezett *Descriptio Europae Orientalis* közül ugyan Anonymusé a legrégebbi, ám a szakirodalom egységesen úgy ítéli meg, hogy a későbbiek – esetleg Riccardus kivételével – e téren nem Anonymusra, hanem az utóbbival együtt egy korábbi magyar gestára vezethetők vissza. Így gondolta a Deér József által a korábbi magyar kutatás e téren szerinte kifejtett meddő erőfeszítéseit dokumentálandó idézett

<sup>110</sup> SRH I. 97. 9. sor – 98. 6. sor. Ezt követően a műben a rómaiakkal már nem történik semmi, a szerző csak röviden utal a Veszprém eleste után menekülő (c. 49.), illetve az általában „Pannóniát” feladó (c. 51.) rómaiakra. Lásd uo. 99. 1–2. sor és 103. 8–9. sor.

<sup>111</sup> Uo. 45. 12. sor – 46. 4. sor.

<sup>112</sup> SRH II. 535. 2. jegyz.

Horváth János.<sup>113</sup> Kevéssel utóbb megjelent tanulmányában a korábbi szakirodalom által kijelölt utat követte ebben a kérdésében Györffy György is.<sup>114</sup> Deér József persze nem a *pascua Romanorum* fogalmát, hanem csak a *Romani principes* emlegetését próbálta meg levezetni az aacheni Nagy Károly-életrajzból a gond az, hogy a két latin kifejezés alkalmazása szorosan összefügg Anonymusnál.

Mindezek után az első táblázatból csak a *locus regalis* maradna meg szövegpárhuzamként, amelyre egyedül nyilván nem lehet ráépíteni a két mű közti filiáció tézisé, ezért figyelmünket a Deér József által állítása bizonyoságként felhozott többi szöveghelyre kell immár fordítanunk.

2.) A két mű vélt szövegpárhuzamainak második csoportja Déer József szerint tanúsítja, hogy a névtelen jegyző a *Vita Karoli Magni* egyéb részeit is olvasta és felhasználta.<sup>115</sup>

<i>Vita Karoli Magni</i> (Aachen)	Anonymus
[...] catenatos in vinculis opressos ergasteriis <i>christifideles</i> sua alimonia redimi mandabat [...] <sup>116</sup>	[...] cathenis ferreis obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt [...] <sup>117</sup>
[...] multis interfectis quibusdam quoque carceris vinculis mancipatis [...] <sup>118</sup>	[...] quosdam interfecerunt et quosdam vulneraverunt et alios ceperunt. <sup>119</sup>
[...] <i>plerisque christicolis</i> captivatis et quibusdam interfectis [...] <sup>120</sup>	[...] <i>omnes infideles illius terre</i> ferreis cathenis ligatos secum duxerunt. <sup>121</sup>
<i>Quoniam nuper</i> mandastis michi [...] ut vobis scriberem, qualiter <i>imperator noster famosissimus Karolus Magnus Hispaniam et Galiciam a potestate Sarracenorum liberavit, mirabilium gestorum apices eiusque laudanda super Hispanie Sarracenis trophea</i> [...] <sup>122</sup>	[...] petisti a me, ut, <i>sicut hystoriam Troianam bellaque Grecorum scriperam, ita et genealogiam regum Hungarie et nobilium suorum, qualiter septem principales persone, que Hetumoger dicantur, de terra Scithica descenderunt</i> [...] tibi scriberem [...] <sup>123</sup>

<sup>113</sup> Horváth János: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 67. (1963) 14–18.: a szerző a korábbi szakirodalmat is ismerteti tanulmánya itt jelzendő oldalain – így ezt a könyvtárnyi anyagot nem szükséges felsorolnunk. Más kérdés, hogy a *Romani principe*-re adott magyarázata mennyire helytálló. Lásd uo. 14–16. Vö. Deér, J.: Aachen i. m. 410. 227. jegyz.

<sup>114</sup> Györffy György: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. In: *Uő*. Anonymus i. m. 79–80. (A tanulmány elsőként 1965-ben jelent meg.)

<sup>115</sup> Deér, J.: Aachen i. m. 410. 223. jegyz.

<sup>116</sup> Rauschen, G.: Die Legende i. m. 44. 13–14. sor (I. c. 18.)

<sup>117</sup> SRH I. 63. 15–16. sor (c. 21.)

<sup>118</sup> Rauschen, G.: Die Legende i. m. 46. 18–19. sor (II. c. 2.)

<sup>119</sup> SRH I. 78. 20–21. sor (c. 37.)

<sup>120</sup> Rauschen, G.: Die Legende i. m. 47. 21–22. sor (II. c. 4.)

<sup>121</sup> SRH I. 80. 1–2. sor (c. 37.)

<sup>122</sup> Rauschen, G.: Die Legende i. m. 67. 28–30. sor (III. c. 1.)

<sup>123</sup> SRH I. 33. 9–12. és 17. sor (Prol.)

Az első három idézetpárban többször – de rendre eltérő társításban – esik szó bilincsekről, avagy láncokról (*cat[h]enae*), börtönről (*carcer*), illetve bizonyos személyek – a *Vitában* keresztény mártírok, Anonymusnál a magyarok kezére került hadifoglyok – megöléséről (*interficere*). A kiválasztott szemelvények témáját tekintve e kifejezések használata egyáltalán nem meglepő, az Aachen leírásakor alkalmazott szavakhoz hasonlóan ezek is könnyen bárkinek a tollára kerülhetnek, aki ilyen témához nyúl. A felsorolt szavak ráadásul teljesen más nyelvtani szerkezetekben fordulnak elő, más egyéb kifejezésekhez társulnak. A *Vita* szerzőjének jellegzetessége, hogy a (fém)bilincseket rendre a kötelékekkel (*vincula*) együtt szerepelteti, míg Anonymus szinte önismétlő módon nyomatékosít, amikor rendre *cathenis ferreis* megbéklyózott hadifoglyokról ír. Az említett egyetlen esetet kivéve más igékkel, illetve igenevekkel fejezik ki azt, hogy a foglyoknak a szenvedés mely nemeit kellett elszenvedniük. A *Vita* szerzője a második és a harmadik idézetben két-két – egymással szemben alternatív szerepben álló – cselekményt sorol fel, ám a névtelen jegyző az utóbbiakkal Deér József által párba állított szöveghelyeken a második esetben három, a harmadik esetben pedig egyetlen cselekményt jelez. A negyedik példapárban a párhuzamba állított nyelvtani szerkezetek egyeznek, a szókészlet ugyanakkor részben eltér, az egyezés viszont itt is közhelyszerű, nem bizonyít közvetlen átvételt.

3.) Végül pedig Deér József valószínűsítette, hogy a *Quid plura?*, illetve *Quid ultra?* retorikus kérdések gyakori alkalmazása Anonymusnál szintén a *Vita Karoli Magni* hatásával magyarázható, ahol az előbbivel kétszer, míg az utóbbival egyetlen alkalommal találkozunk.<sup>124</sup> Ezekben az esetekben sincs szó azonban kivételes fogalmazásról. E „költői” kérdéseket bárki átvehette az azokat nem ritkán alkalmazó Cicero leveleiből vagy Sallustius történeti műveiből (illetve az azok idézeteit tartalmazó *florilegiumokból*); egyébként a *Quid plura?* feltűnik annak a Hugo Bononiensisnek az *ars dictaminis* kézikönyvében, aki – miként azt Horváth János valószínűsítette – stilisztikai téren Anonymus mintája lehetett.<sup>125</sup> Ezt az összefüggést ráadásul a kritikai kiadás lapszéli jegyzeteiben olykor Pais Dezső is jelezte.<sup>126</sup> Deér Józsefet és az őt e téren követő Kristó Gyulát bírálva egyébként

<sup>124</sup> Deér, J.: Aachen i. m. 410. 224. jegyz.

<sup>125</sup> *Hugo von Bologna: Rationes dictandi prosaice* (c. 12.). In: Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts. Szerk. Ludwig Rockinger. (Quellen zur bayrischen und deutschen Geschichte 9/1–2.) München 1863–1864. I. 72. Vö. 76. jegyz. A *Quid ultra?* Anonymusnál: SRH I. 38. 16. sor; uo. 50. 8. sor; uo. 99. 17. sor.

<sup>126</sup> Jelzi: SRH I. 35. 15. sor; uo. 37. 20. sor; uo. 41. 16. sor. Nem jelzi: uo. 46. 4. sor; uo. 65. 20. sor; uo. 91. 23. sor.

Gabriel Silagi és Veszprémy László is szóvá tették, hogy a fenti retorikai kérdések Anonymus általi használata nem vezethető vissza egyetlen forrásra.<sup>127</sup>

Maga Deér József is elismerte, hogy az általa Anonymus *Vita Karoli Magni*ből átvett „kölcsonzései”-ként szerepeltetett szöveghelyek száma csekély, de ezt azzal indokolta, hogy a *Vitában* – annak hagiografikus jellege miatt – kevés mintát talált Anonymus, amikor alapvetően hadi eseményekről szóló *gestá*ját megalkotta. Ám mindezekkel együtt is „végérvényesen bizonyos”-nak tartotta, hogy a névtelen jegyző ismerte az aacheni Nagy Károly-életrajzot.<sup>128</sup> Számomra az előbbi pár oldalból azonban az következik, hogy – Deér József feltételezésével szemben – az utóbbi szöveg nem szolgált az előbbi számára „stiliztikai tárház”-ként, nem kölcsönözte annak „epikus váz”-át sem, „az [utóbbiból az előbbibe] áthagyományozott motívumok száma” pedig a nullához közelít.<sup>129</sup> Sajnos a Deér József által Anonymus forrásaként ugyanezen munkában megjelölt többi mű, vagyis *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, Einhard Nagy Károly-életrajza és Salernói Romuald krónikája esetében sem tűnik jobbnak a helyzet.<sup>130</sup> Igaz, a *Historia* Anonymusra gyakorolt hatását már Deér József idézett tanulmánya előtt feltételezte C. A. Macartney (egy ideig), Inokai Tóth Zoltán és Györffy György.<sup>131</sup> Gabriel Silagi és Veszprémy László azonban mindhárom mű esetében alaptalannak tartotta (számomra úgy tűnik: jó okkal), hogy azok Anonymus forrásul szolgálhattak.<sup>132</sup> Thoroczkay Gábor a *Vita Karoli Magni* a névtelen jegyzőre gyakorolt állítólagos hatásának kérdésére nem tért ki (megelégedett Deér József állításainak kommentár nélküli ismertetésével).<sup>133</sup> Ő a *Historia* kapcsán megfogalmazott álláspontok értékelésekor annyit mindenestre elismer, hogy a névtelen jegyző ismerhetett egy beszámolót a harmadik keresztes hadjárat részeként Magyarországon és a Balkánon 1189-ben átvonuló császári sereg útvonaláról.<sup>134</sup>

<sup>127</sup> Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Szerk. Gabriel Silagi (– László Veszprémy). (Ungarns Geschichtsschreiber 4.) Sigmaringen 1991. 141. 28. jegyz.

<sup>128</sup> Deér, J.: Aachen i. m. 414.

<sup>129</sup> Az idézett kifejezések: uo. 417.

<sup>130</sup> E művek és Anonymus vélt szövegpárhuzamairól lásd uo. 405–408. és 421–423. (*Historia*); Uo. 414–417. (Einhard); Uo. 418–419. 249. jegyz. (Romuald). A névtelen jegyző vélt forrásai kimaradtak Deér József tanulmányának Bogyay Tamás által készített rövidített magyar változatából. Deér József: Szent István székhelye. Székesfehérvár és Aachen. Katolikus Szemle (Róma) 23. (1971) 1–18. (E tanulmány másolatáért Thoroczkay Gábor kollégámnak tartozom köszönettel.) Vö. Deér, J.: Aachen i. m. 400–419. (III.: Die Aachener *Vita* Karls des Großen und Ungarn), 421–423. (Exkurs II.: Die *Gesta Hungarorum* und die *Historia de expeditione Friderici imperatoris*).

<sup>131</sup> Vö. Thoroczkay G.: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai i. m. 113–114.

<sup>132</sup> Die Gesta Hungarorum i. m. 151. 92. jegyz.; 168–169. 232. jegyz.

<sup>133</sup> Thoroczkay G.: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. i. m. 113–114. Ugyanígy jártak el a szerző által idézett más kutatók is: uo. 114. és 117. 72–75. jegyz.

<sup>134</sup> Uo. 114.

Deér József avval a ténnyel sem vet számot, hogy a *Vita Karoli Magni* fennmaradt kéziratái között az osztrák–bajor térségből származó példányok nem régebbiek a 15. századnál.<sup>135</sup> Ráadásul mivel a salzburgi érsek az 1159–1190 közötti skizma idején kitartott a Nagy Károlyt szentté avatató Barbarossa Frigyeset támogató (ellen)pápákkal szemben III. Sándor oldalán, így Nagy Károly liturgikus kultusza is csak a késő középkorban terjedt el – igen szerény mértékben – a Birodalom Magyarországgal szomszédos vidékein. (A prágai kultuszhely Csehországban elszigetelt volt, kialakulása kizárólag IV. Károly alapítói döntésével magyarázható; szintén a 14. század közepétől–végétől figyelhetőek meg a kultusz szerény bajorországi kezdetei, éppen Ausztriában azonban nincs nyoma annak).<sup>136</sup>

A *Vita* és Anonymus közti szakadékot Deér József úgy kívánja áthidalni, hogy felteszi: egy Barbarossa Frigyes keresztes hadjáratából visszatérő német udvari klerikus látta el a magyar névtelen jegyzőt a *Vita* kéziratával. (A szerző szerint a *Historia* – nyilván az V. Lipót osztrák herceg „viselt dolgait” magyarázó, az eseményeket egészen 1196-ig követő függelék nélküli – szövegét ugyanez a klerikus juttatta volna el az általa korábban megismert Anonymushoz.)<sup>137</sup> Kérdéses persze, hogy a császár kisebbfajta könyvtárral a poggyászban indult-e útnak. A *Descriptiót* integráló *Vitában* ugyanakkor – mint láttuk – Nagy Károly visszafoglalja a Szentföldet a „pogányoktól”. Ez kézenfekvő hivatkozási alapul szolgálhatott volna a Barbarossa Frigyes keresztes hadjáratát megőrkítő német klerikusok – köztük az eseménysor több résztvevője – számára. Ők azonban nem éltek ezzel a lehetőséggel – feltehetően azért, mert nem ismerték ezt a művet.<sup>138</sup> A nagyívű elképzelés megalkotásakor a neves történész ráadásul megfedkezett arról, hogy a latin Kelet és a nyugati országok között csak az a szárazföldi útvonal érintette Magyarországot, melyen Barbarossa Frigyes nagyrészt fegyverrel

<sup>135</sup> A *Vita Karoli Magni* fennmaradt kéziratairól lásd *Molnár P.*: Nagy Károly Keleten i. m. 169. 175. jegyz. Vö. *Robert Folz*: Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval. Thèse principale pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris. Paris 1950. 236. Egyetlen, 15. századi regensburgi eredetű kódex a *Vita* kéziratái között (a bécsi kódexek nem helyi eredetűek).

<sup>136</sup> *Robert Folz*: Études sur le culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire. Paris 1951. 50–55., 57–58.

<sup>137</sup> *Deér, J.*: Aachen i. m. 411.

<sup>138</sup> Lásd mindenekelőtt *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* Szerk. Anton Chroust. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series 5.) Berlin 1928. Az ismeretlen szerző – feltehetően a mű egyetlen fennmaradt példányát a modern korig őrző, a Bodeni-tó partján fekvő salmansweileri ciszterci kolostor egykori szerzetese – által írt *Historia peregrinorum* elején ugyan Károly *strenuitásának* korabeli képviselőjeként említi Barbarossa Frigyeset, de a frank uralkodó „keresztes hadjáratát” ez a szöveg sem közvetlenül, sem közvetve nem idézi fel: uo. 116. 19–20. sor. E kötetben olvasható az előző jegyzetekben említett *Historia de expeditione* kritikai kiadása is, amelyben – miként az ott közölt többi szövegben – azonban Nagy Károlyról egyáltalán nem esik szó.

tört utat magának, így valószínűtlen, hogy a harcok és az azok nyomában kitört járvány által megtizedelt német seregből bárki is arrafelé próbált volna meg hazajutni. A balszerencséjére az adriai-tengeri útra tévedő Oroszlánszívű Richárd Aquileiában partra szállva csak Bécsig volt kénytelen kerülni; a magyarországi kitérő egy német klerikus számára is teljesen értelmetlen lett volna. Deér József elképzelése tehát nemcsak filológiai, hanem történeti szempontból sem tűnik megalapozottnak. (E bírálatból azonban nem vonhatóak le automatikus következtetések a több évtizedes életmű egyéb produktumaira, de még a szóban forgó tanulmány – az aacheni Szűz Mária-bazilika és a fehérvári Szűz Mária-prépostság összevetése tárgyában joggal mérvadónak tartott – lényegi részeire nézve sem.)

THE ORIGIN OF HUNGARIAN SERFDOM  
ACCORDING TO SIMON OF KÉZA:  
POSSIBILITIES AND DEAD ENDS IN INTERPRETATION PART II

by Péter Molnár

SUMMARY

In the second part of my paper I look at the other two authors who have set forth their criticisms with regard to Szűcs's study concerning the emergence of the class of 'national' serfs in Simon Kézai's chronicle. First, I present and criticize the reasoning of László Veszprémy who pointed out that Simon's idea also occurs in Catalanian texts, as well as in the Pseudo-Turpinus chronicle about Charlemagne's legendary Iberian campaigns. Second, I examine the criticism of György Györffy. Györffy questioned Szűcs's opinion about the connection between the Hungarian author and the French chronicler Alberic of Trois-Fontaines, whose chronicle contains the claim that people who refused the call to take up arms were condemned to become servants of the "seven Hungarians". I dispute Györffy's argument, but I agree with his conclusion, which can be supported in other ways.